

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

На правах рукопису

Кафедра професійної освіти та
технологій сільськогосподарського виробництва

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА
ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ У ФАХОВІЙ
ПІДГОТОВЦІ

Виконав: Куроєд Євген Павлович
студент 62М-Пр(М) групи денної ф. н.
спеціальність: 015 Професійна освіта
спеціалізація: 015.18 Технологія виробництва і
переробки продуктів сільського господарства

Науковий керівник:

Росновський Микола Григорович, кандидат
сільськогосподарських наук, доцент

Допущено до захисту

«__» _____ 20__ року

Завідувач кафедри: _____ В.І. Ковальчук

Дата захисту _____

Оцінка « _____ »

Підписи членів ДЕК:

Глухів 2020 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ	
ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В МАЙБУТНІХ	
ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ.....	
1.1. Підготовка молодого покоління до підприємницької діяльності як сучасний виклик суспільства	7
1.2. Сутність і структура підприємницької компетентності майбутніх педагогів професійного навчання.....	21
Висновки до розділу 1	40
РОЗДІЛ 2. СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ	
КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО	
НАВЧАННЯ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ	
2.1. Критерії та рівні сформованості підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання	42
2.2. Методика формування підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання	56
2.3. Експериментальна перевірка ефективності методики формування підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання	75
Висновки до розділу 2	83
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	89
ДОДАТКИ.....	97

ВСТУП

Динамічний розвиток українського суспільства в умовах розбудови ринкової економіки вимагає від закладів вищої освіти швидко реагувати на появу нових потреб, коригувати зміст освіти з урахуванням конкурентного середовища на ринку праці, структурних змін у сфері зайнятості, постійно зростаючих вимог до рівня підготовки кадрів.

Серед найбільш актуальних проблем, які знижують якість освіти, знецінюють зусилля сучасних освітян, у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки виокремлюються «недостатня відповідність освітніх послуг вимогам суспільства, запитам особистості, потребам ринку праці», «недостатня зорієнтованість структури і змісту професійно-технічної, вищої та післядипломної освіти на потреби ринку праці та сучасні економічні виклики» [Ошибка! Источник ссылки не найден.]. Закон України «Про вищу освіту» одним з пріоритетних принципів державної політики у сфері вищої освіти визначає «сприяння сталому розвитку суспільства шляхом підготовки конкурентоспроможного людського капіталу», тому до основних завдань закладу вищої освіти відносить формування людського капіталу для забезпечення суспільного та економічного розвитку країни [Ошибка! Источник ссылки не найден.]. У Законі України «Про освіту» зазначається, що в процесі професійної освіти мають формуватися і розвиватися професійні компетентності особистості, які забезпечать її мобільність і конкурентоздатність на ринку праці, створять перспективи кар'єрного зростання впродовж життя [Ошибка! Источник ссылки не найден.].

Найважливішою складовою ринку є підприємництво, тому ефективність ринкових відносин насамперед залежать від підприємницької активності людей. Свідомо чи несвідомо населення країни включено в різні аспекти підприємництва, але в реальності у більшості громадян відсутні не тільки необхідні, а й мінімальні знання про сутність та механізм реалізації підприємницької діяльності. Крім того здатність до підприємництва ґрунтується не лише на знаннях, а й на системі ціннісних орієнтацій,

мотиваційних установок, особистісних якостей, які мають формуватися впродовж життя на всіх рівнях освіти.

Питання підготовки молодого покоління до успішного здійснення підприємницької діяльності нерозривно пов'язане з проблемою відповідного педагогічного забезпечення. Тому цілісний процес фахової підготовки майбутнього педагога в закладі вищої освіти, що базується на провідних концепціях розвитку особистості, має включати формування підприємницької компетентності. Адже тільки зі сформованою підприємницькою компетентністю майстри виробничого навчання і викладачі професійного навчання зможуть на високому рівні формувати всі складові цієї компетентності у своїх учнів та здобувачів фахової передвищої освіти.

Сутність компетентнісного підходу та специфіка його застосування у вищій освіті розкривається в наукових дослідженнях Н. Бібик, С. Бондар, О. Заблоцької, І. Зимньої, І. Зязюна, О. Овчарук, О. Пометун, С. Трубачової, В. Ягупова та ін. Питання професійної освіти майбутніх учителів висвітлюються в роботах О. Дубасенюк, М. Корця, К. Краснолуцького, В. Курок, Є. Лодатка, В. Лоли, Є. Процька, В. Радкевич, Г. Решетової, В. Рогової, Н. Сапельнікової, В. Сидоренка, Н. Тверезовської та ін. Особливості підготовки майбутніх педагогів до навчання учнів основам економіки і підприємництва досліджують науковці Е. Бобінська, Я. Матвісів, О. Падалка, О. Павелків, Н. Пасічник, О. Романовський, М. Свіржевський, О. Шпак М. Товкало, Р. Шиян та ін. Різні аспекти формування підприємницької компетентності аналізуються в наукових доробках Ю. Білової, Н. Балик, О. Земки, В. Майковської, Т. Матвєєвої, Г. Матукової, Н. Морзе, Г. Назаренко та ін.

Водночас науковий аналіз психолого-педагогічних джерел дає підстави стверджувати, що питання формування підприємницької компетентності майбутніх педагогів професійного навчання у фаховій підготовці залишається поза увагою дослідників. Відсутність системної наукової роботи в цьому напрямі зумовлює необхідність розробки методики формування

підприємницької компетентності майбутніх майстрів виробничого навчання і викладачів професійного навчання.

Актуальність і важливість окресленої проблеми, недостатня теоретична і практична розробленість визначили тему магістерського дослідження: «Формування підприємницької компетентності майбутніх педагогів професійного навчання у фаховій підготовці».

Об'єктом дослідження є процес фахової підготовки майбутніх педагогів професійного навчання в закладах вищої освіти.

Предмет дослідження – методика формування підприємницької компетентності майбутніх педагогів професійного навчання у фаховій підготовці.

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні сутності, структури підприємницької компетентності, форм, методів, прийомів та засобів її формування в майбутніх педагогів професійного навчання у процесі фахової підготовки.

Відповідно до мети визначено **завдання дослідження**:

1. проаналізувати психолого-педагогічну та методичну літературу з проблеми дослідження;
2. уточнити зміст і структуру підприємницької компетентності майбутніх педагогів професійного навчання;
3. розробити критерії оцінювання та показники рівнів сформованості підприємницької компетентності майбутніх педагогів професійного навчання;
4. розробити методичні рекомендації щодо формування підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання у процесі фахової підготовки;
5. експериментально перевірити ефективність методики формування підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання у процесі фахової підготовки.

Теоретичною основою магістерської роботи стали праці учених-педагогів та психологів щодо основних засад професійної освіти, специфіки фахової підготовки, застосування компетентнісного підходу в закладах вищої освіти;

сутності, завдань та змісту підприємницької компетентності; методики формування компетентностей у здобувачів вищої освіти.

Для розв'язання поставлених завдань і досягнення мети було використано систему **методів дослідження**:

– *теоретичні*: аналіз психолого-педагогічних, економічних, навчально-методичних джерел, законодавчих і нормативних документів для визначення основних положень, з'ясування стану розробленості проблеми; систематизація та узагальнення проаналізованих теоретичних джерел та передового педагогічного досвіду з проблеми дослідження;

– *емпіричні*: анкетування, тестування, бесіда, педагогічне спостереження для виявлення чинників, що впливають на перебіг досліджуваного процесу; педагогічний експеримент з метою перевірки ефективності методики формування підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання у процесі фахової підготовки;

– *математичної статистики* для кількісного аналізу одержаних експериментальних даних.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що теоретично обґрунтовано специфіку формування підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання у процесі фахової підготовки; визначено критерії оцінювання та показники рівнів сформованості підприємницької компетентності; розроблено методику формування означеної компетентності в контексті дослідження.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали дослідження можуть бути використані викладачами професійного навчання в освітньому процесі та позанавчальній роботі, здобувачами вищої освіти під час підготовки до практичних занять та проходження педагогічної практики, при написанні курсових робіт і наукових статей.

Структура й обсяг магістерської роботи. Структура магістерської роботи зумовлена логікою дослідження, визначеними завданнями, складається зі вступу, двох розділів та висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ

1.1. Підготовка молодого покоління до підприємницької діяльності як сучасний виклик суспільства

Ринковий тип економіки, на відміну від командно-адміністративного, який урегулював економічні відносини в українському суспільстві за часів Радянського Союзу, диктує свої правила щодо соціально-економічного устрою. Узаконення приватної власності на засоби виробництва стало відправною точкою розбудови підприємницького сектору в незалежній Україні з неминучим коригуванням основних засад усіх галузей національної економіки.

Підприємницька діяльність докорінно відрізняється від принципів роботи найманих працівників. Але, на жаль, саме досвід найманої праці сформовано в попередньому поколінні українців. Наші батьки могли працювати виключно на державних підприємствах, що апріорі мінімізувало (або і взагалі нівелювало) можливість втілення власних економічних проєктів, реалізації творчої ініціативи, самостійності, активності для збільшення особистих прибутків.

Дослідження питання національних особливостей підприємництва на значно довшому історично-часовому проміжку дає підстави констатувати, що на ментальному рівні українці демонструють схильність до підприємництва ще з часів Середньовіччя. Наша етнічна підприємливість виявляється в потягу до втілення інновацій, схильності до ризику з метою примноження багатства, що, на думку А. Чуткого, не було властивим для західноєвропейської середньовічної цивілізації. З точки зору істориків, ці здатності наших пращурів зумовили швидке опанування відносно небезпечних для проживання широких територій Східної Європи, прилеглих до Степу. Проте винищення найбільш економічно активної частини українського народу іноземними агресорами

сприяло уповільненню підприємницького поступу в цілях самозбереження нації [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 9].

Приватне підприємництво як фундаментальна інституція ринку, що є основою інноваційних перетворень, характеризується особливими практичними установками, розвинутою культурою ділових і суспільних відносин, сприяє значущим трансформаціям у всіх сферах життєдіяльності суспільства.

Закон України «Про підприємництво» трактує поняття підприємницької діяльності як безпосередньої самостійної, впроваджуваної систематично, на власний ризик діяльності щодо виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг «з метою отримання прибутку, яка здійснюється фізичними та юридичними особами, зареєстрованими як суб'єкти підприємницької діяльності у порядку, встановленому законодавством». Цим же Законом визначено основоположні принципи підприємницької діяльності, такі як: вільний вибір видів діяльності, постачальників і споживачів; добровільне залучення власних матеріальних і нематеріальних активів для здійснення підприємства; самостійне обґрунтоване ціноутворення; вільний найм працівників; ощадливе залучення і використання різних видів дозволених ресурсів; розпорядження на свій розсуд нерозподіленим прибутком [Ошибка! Источник ссылки не найден.].

Підприємницька діяльність здійснюється підприємцем, який запроваджує її своїми коштами, на власний ризик, за умов певної економічної свободи з метою збільшення особистих доходів через привласнення доданої вартості та задоволення суспільних потреб шляхом продукування матеріальних благ та надання послуг. Для успішного впровадження такої діяльності індивід має прагнути перманентного пошуку нових можливостей, постійного особистісного розвитку, примноження знань про специфіку функціонування господарських механізмів на мікро- та макро- рівнях.

Аналіз наукових напрацювань дає підстави розглядати підприємця як самостійного суб'єкта господарської діяльності, який синтезує організаторські, управлінські, новаторські, комерційні здібності, розробляє новітні види і методи виробництва, шукає неосвоєні сфери вкладення капіталу для створення

економічних благ, здатних задовільнити різноманітні потреби вимогливих споживачів [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 258].

Підприємницькі здібності розглядаються економістами як ключовий ресурс, здатний об'єднати всі інші види виробничих ресурсів (землю, капітал, працю) для створення і розвитку бізнесу. Елементами системи підприємницьких здібностей є вміння здійснення маркетингових досліджень ринку, вибору організаційно-правової форми підприємства, технологій виробництва продукції, складання бізнес-плану, знаходження підприємницької ідеї, виконання різнопланових економічних розрахунків, організації групової роботи в якості лідера, дотримання правил ефективної комунікації, норм професійної етики.

Першорядним чинником започаткування підприємницької діяльності є підприємницька ініціатива, що розглядається науковцями як втілення в життя найсміливіших творчих задумів, пов'язаних з організацією та управлінням виробничої та маркетингової діяльності для виготовлення і реалізації якісно нової продукції, виробленої із застосуванням інноваційних технологій [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 229].

На переконання В. Мадзігона, підприємництво – це динамічне явище, засноване на сміливій ініціативі та здатності ризикувати для втілення в реальність серйозних інноваційних задумів. Підприємництво реалізується через підприємницьку (насамперед інтелектуальну) діяльність ініціативної та енергійної особистості, яка залучає власні матеріальні цінності для організації бізнесу, управляє ним, орієнтуючись на отримання матеріальних та нематеріальних дивідендів [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 30].

На рівні суспільства підприємницька діяльність виконує економічну, соціально-цивільну та моральну функції. Економічна функція реалізовується через продуктивність суспільно значущої праці, конкурентоздатність продукції як на національному, так і на міжнародному ринках, прибутковість підприємства, що примножує не тільки особисті статки підприємця, а й добробут країни в цілому. Соціально-цивільна функція пов'язана з включенням підприємницької діяльності в суспільно важливі процеси із залученням значної

частини населення країни. В основі моральної функції – дотримання визнаних у суспільстві соціально-правових і культурних норм та принципів [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 105].

Підприємництво як соціальний феномен суттєво впливає на всі громадські процеси, сприяючи трансформації загальних ідеалів, стереотипів індивідуальної та суспільної свідомості, гуманістичних ціннісних орієнтацій особистості. Стратегічні життєві цілі економічно активного індивідуума передусім пов'язані з пошуком особистих вигод з урахуванням колективних інтересів суспільства. Формування психологічних установок та ціннісно-світоглядних орієнтирів людини, задіяної в підприємницькій діяльності, відбувається в умовах її надзвичайної ділової активності, творчої реалізації інтелектуального та організаційно-управлінського потенціалу, зорієнтованості на підкорення нових професійних вершин [Ошибка! Источник ссылки не найден.].

В економічно розвинутих країнах світу на сектор малого бізнесу, що становить 90% всіх підприємств, припадає створення більше 50% ВВП та до 70% робочих місць [1, с. 8]. Крім того дослідники відзначають непересічну роль підприємницької практики в значному поповненні державного бюджету, прискоренні НТП, масштабному працевлаштуванні населення через створення великої кількості робочих місць навіть для малокваліфікованих робітників, не надто конкурентоздатних на ринку праці. Підприємці створюють привабливі умови праці, практикуючи впровадження таких нестандартних форм зайнятості, як тимчасова, неповна або понаднормова зайнятість за терміновими трудовими договорами; зайнятість за договорами цивільно-правового характеру; вторинна та неформальна зайнятість; зайнятість в компаніях з лізингу персоналу. Участь підприємців у інвестиційних проектах орієнтує їх на сприяння постійному підвищенню кваліфікації працівників, створенню високотехнологічних робочих місць [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 12].

Попри доведену світовою практикою ефективність підприємницької моделі господарювання, в українському суспільстві спостерігається неоднозначне ставлення до приватного підприємництва. Багатьох насторожує

першочергова спрямованість самостійного суб'єкта господарювання на особисте збагачення. Але не можна знецінювати той факт, що, мобілізуючи власні фінансові та виробничі ресурси, втілюючи сміливі новітні ідеї, використовуючи набуті знання та здатності, постійно ризикуючи своїми матеріальними активами, підприємці, прагнучи максимізації особистого прибутку і досягаючи комерційного успіху, безпосередньо сприяють створенню суспільного ефекту.

Здійснюючи позитивний економіко-виробничий, інституціональний, психологічний вплив на соціально-економічний поступ суспільства, підприємницька сфера в Україні постійно натикається на перешкоди правового, економічного та соціального характеру. Однією з ключових проблем в контексті нашого дослідження є недостатня сформованість якісного підприємницького середовища, що синтезує особистісні та суспільні інтереси, створює умови для їхньої реалізації, врегульовує відносини між економічними суб'єктами, формує мотивацію громадян до реалізації власного потенціалу в реальному секторі економіки, активізує прагнення до самовдосконалення з метою забезпечення особистого добробуту своїми силами.

Недостатня якість людського капіталу разом з питаннями слабого забезпечення правового поля, існування корупції, бюрократичного контролю, обмеженості дії антимонопольних законів, існування кримінальних та напівкримінальних методів ведення бізнесу є негативними рисами інституційного підприємницького середовища в нашій країні.

Розвиток цивілізованого підприємництва ускладнюється, перш за все, відсутністю науково обґрунтованої методологічної бази підготовки фахівців цієї сфери діяльності. У питанні підготовки підприємців українська система освіти в основному орієнтується на зарубіжний досвід. Тому серед основних задач реформування освітянської галузі – формування в молоді здатностей до практичної діяльності в ринковому середовищі. Розпочинати цей процес необхідно якомога раніше, з дитячого віку, широко використовуючи духовний, освітній та науковий потенціал українського народу. Створення гнучкої системи загальноосвітньої і професійної підготовки підрастаючого покоління,

здатного брати активну участь в ринкових перетвореннях значно полегшить процес модернізації економіки України [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 42, 44].

З позиції формування підприємницьких якостей у молоді, яка навчається, система освіти повинна сприяти позитивній зміні ціннісних орієнтацій, оволодінню міцними знаннями і навичками у сфері підприємництва, створювати мотиваційні установки на самостійну, ініціативну господарську діяльність. Сучасний підприємець повинен усвідомлювати, що такі моральні якості, як чемність, тактовність, делікатність абсолютно необхідні не тільки для адаптації в суспільстві, а й для встановлення надійних партнерських стосунків з колегами і конкурентами. Такі психологічні риси, як невпевненість, закомплексованість, занижена самооцінка або, навпаки, грубість, нетактовність заважають підприємницьким відносинам, ускладнюють ділове співробітництво. Оптимальні варіанти психолого-педагогічного, ділового спілкування необхідні для підвищення ефективності підприємництва. Вирішення цих задач вимагає пошуку і обґрунтування нових концептуальних ідей і позицій, моделювання на цій основі оновленого змісту та організації освітнього процесу на всіх рівнях освіти, особливо на вищому.

У Законі України «Про освіту» визначено стратегічну мету освіти, яку держава вбачає у всебічному розвитку людини «як особистості та найвищої цінності суспільства» через розвиток «її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формуванні цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей». Найважливішими цілями, що конкретизують цю мету, є виховання «відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству», збагачення «на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу», підвищення «освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору» [Ошибка! Источник ссылки не найден.].

Сучасні потреби ринку праці орієнтують педагогів на підготовку покоління, адаптованого до нових реалій соціально-економічного середовища,

що вимагає сформованості умінь доцільно застосовувати технології та використовувати знання в умовах інформаційного суспільства, вміння розставляти пріоритети, здатності до активної самостійної діяльності, готовності швидко приймати рішення, брати на себе відповідальність, навчатися впродовж життя. Глобалізаційні процеси взаємопроникнення ринків праці та інтернаціоналізації економік країн світу виводять на перший план питання якісної освіти, що виступає своєрідним ключем до майбутнього економічного процвітання, ефективним засобом боротьби з безробіттям, рушійною силою науково-технічного прогресу та паспортом індивідуального успіху [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 72,73].

Як показує практика, молоді підприємці більш сприйнятливі до нових реалій ринкового господарства, легше навчаються новим методам ведення бізнесу, більш мобільні та гнучкі у виборі напрямів діяльності і пошуку нових рішень. Для забезпечення інноваційного розвитку вітчизняної економіки слід цілеспрямовано готувати підприємців – професіоналів у певній сфері господарювання.

Суголосно з А. Путінцевим вважаємо, що підприємницька діяльність як законодавчо унормований спосіб реалізації певного кола завдань є об'єктивно складною і нелегкою для освоєння, що обумовлює тривалий період теоретичного навчання і практичної підготовки. До професіональних характеристик підприємця відносять здатність регулярного, оптимального і результативного виконання складних підприємницьких обов'язків у найскладніших умовах. Рівень професіоналізму підприємця ставиться в пряму залежність від сформованої системи вмінь розв'язувати типові й нетипові завдання в процесі виконання різноманітних виробничих функцій. Професіоналізм синтезує бажання, вольові якості, здібності, готовність до безперервної освіти та підвищення рівня особистої майстерності, що обов'язково будуть затребувані в певній сфері діяльності [Ошибка! Источник ссылки не найден., с.172].

На важливості ролі університетської освіти, зокрема педагогічної, у процесі формування людського капіталу наполягає В. Радченко, оскільки саме

педагоги формують знаннєву базу та компетентність у молодого покоління. Досягнення високої якості економічної освіти в педагогічних університетах дослідник розглядає як початкову сходинку у формуванні інноваційно спрямованого людського фактора, що сприяє модернізації економіки, впровадженню інноваційної моделі розвитку та досягнення сталого економічного зростання [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 250].

Економічну підготовку педагогічних кадрів О. Падалка розглядає як тісний взаємозв'язок загальноекономічного, дидактичного, психологічного, соціально-педагогічного, організаційно-педагогічного, виховного, методичного і управлінського аспектів, що інтегруються у єдину економічно-педагогічну структуру. Науковець вважає, що випускники тих закладів вищої освіти, де приділяється належна увага економічній підготовці, мають достатню базу для подальшої педагогічної діяльності, тому що володіють і вміють оперувати економічними термінами, методично правильно вводять їх до контексту навчально-виховного заняття, можуть створювати відповідну мотиваційну сферу, забезпечують процесуальний і кінцевий підсумки при чіткому визначенні управлінських завдань [Ошибка! Источник ссылки не найден., с.30].

Науковці зауважують на необхідності формування економічної обізнаності та підприємницьких якостей як органічної складової національного виховання. До педагогічних завдань щодо розвитку сучасного економічного мислення як складової важливого процесу перебудови суспільної свідомості в нових соціально-економічних реаліях Я. Матвісів, А. Федорович відносять критичне переосмислення традиційного теоретичного бачення проблеми шляхом трансформації стійких стереотипів. Глобальна відмінність між підприємцями як самостійними, активними, ініціативними суб'єктами господарювання та найманими працівниками на виробництві загострила проблему невідповідності нагальним потребам сьогодення успадкованих з радянської педагогіки підходів до економічної підготовки майбутнього покоління [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 24].

У той час, як сучасні тенденції економічного піднесення суспільства, формування нової структури власності, зміна традиційних форм управління,

диверсифікації підприємництва в усі галузі народного господарства надають системно-професійній підготовці підприємців особливої актуальності, в Україні така підготовка знаходиться на досить низькому рівні.

Підприємництво виступає предметом досліджень економічних наук, які вивчають закони і механізми, що регулюють процеси виробництва та його фінансування, розподілу ресурсів і обміну продуктів. Але для розуміння специфіки дії цих законів і механізмів необхідно з'ясувати, як вони виконуються людьми, яким чином детермінують розвиток економіки. Існує суттєва відмінність між економічною освітою, націленою на підготовку фахівців економічної сфери (менеджерів, маркетологів, економістів, бухгалтерів та ін.), і підприємницькою, метою якої є формування незалежної креативної особистості, здатної насамперед правильно і розумно організувати бізнес і наполегливо його розвивати, знаходячи нові можливості, мобілізуючі фінансові й виробничі ресурси, успішно комунікуючи з бізнес-партнерами.

Підприємницька діяльність перш за все створює економічний фундамент життєдіяльності людини, проте її в жодному разі не можна розглядати як суто економічний феномен. Підприємництво є особливим психолого-культурологічним типом мислення і одночасно морально-економічним методом господарювання. Воно сприяє не тільки підвищенню матеріального і духовного потенціалу суспільства, а й стає підґрунтям для практичної реалізації вроджених і набутих здібностей і задатків кожного індивіда. У цьому сенсі підприємництво є міждисциплінарним поняттям, яке має не тільки економічний, а й психолого-педагогічний зміст.

Виходячи з ідеї про міждисциплінарний характер підприємництва, обумовлений специфічними чинниками, які розкривають принципову відмінність підприємця від інших суб'єктів соціально-економічної діяльності, акцентуємо увагу на концепції підготовки молоді, здатної до активної продуктивно-перетворювальної діяльності шляхом застосування набутих у процесі навчання економіко-правових знань, умінь і навичок стратегічного і тактичного планування, організації самостійних бізнес-одиниць, розв'язання реальних виробничих проблем. Реалізація визначених завдань ґрунтується на

формуванні особливих психологічних установок, підприємницьких рис характеру, здатностей генерування креативних ідей, усвідомлення особистої економічної, юридичної, соціальної, екологічної відповідальності за результати самостійної ініціативної діяльності задля зростання суспільного добробуту та збільшення власних доходів.

Відповідальність у поведінці підприємців обумовлюється рівнем сформованої підприємницької культури як особистого надбання, що визначає свідомість і таким чином може впливати як на позитивні, так і на негативні якісні перетворення в усіх сферах життєдіяльності сучасного суспільства. Підприємницька культура в системі ключових чинників, що впливають на створення цивілізованого підприємницького середовища, синтезує цінності, соціальні норми поведінки, етичні стосунки суб'єктів господарювання «на конструктивних засадах організації інноваційної діяльності для забезпечення прибуткової результативності особистісно й суспільно корисної справи» **[Ошибка! Источник ссылки не найден.]**.

Вагомими складовими підприємницької культури молоді є позитивне ставлення до суспільного інституту підприємництва, стійкі орієнтири на отримання освіти, постійне підвищення кваліфікації, професійно-трудова самостійність, свободу у виборі діяльності. До зовнішніх чинників системотворення підприємницької культури відносять мотивацію, спадкові та розвинуті підприємницькі здібності, навички ефективної комунікації та ділового етикету, особистий підприємницький досвід, необхідні знання, уміння та навички підприємницького характеру. Серед негативних ціннісних установок в структурі підприємницької культури молоді передусім виокремлюються індивідуалістичні, або егоїстичні, які перешкоджають досягненню взаєморозуміння та взаємодопомоги під час спільної діяльності, а також недотримання визнаних моральних норм **[Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 56 – 58]**.

У ході аналізу зарубіжних моделей системи освіти з'ясувалося, що в розвинутих країнах світу питанню підприємницької підготовки молоді приділяється достатня увага. Так, заклади загальної середньої освіти США

організують свою освітню діяльність на засадах провідних концепцій, серед яких уже впродовж десятиліть чільне місце посідає концепція «Освіта для кар'єри». Основна ідея задуму полягає в наповненні змісту навчальних курсів підприємницькими знаннями, систематичному формуванні ділових якостей, умінь та здатностей в процесі ступеневої загальної та політехнічної підготовки, яка ґрунтується на активній взаємодії школи з виробництвом. При цьому акценти переносяться на розвиток навичок самоосвіти та успішної адаптації до ринкових умов праці [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 51 – 54; **Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 459].

На вимогу батьків учнів освітні програми багатьох приватних шкіл Японії включають навчання основам бізнесу та ґрунтовну трудову підготовку [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 54 – 55; **Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 460].

Підприємницька освіта учнів Великобританії об'єднує теоретичну підготовку під час створення творчих проектів професійної спрямованості на уроках та практичну складову, що включає роботу на діючих підприємствах, а також створення навчальних міні-підприємств з виробництва та продажу товарів і послуг. Таким чином, учні мають можливість виявляти самостійність, ініціативність, креатив, заглиблюючись у виробничі відносини, максимально наближені до реальних. У процесі такої діяльності формуються підприємницький характер та комплекс практичних здатностей, необхідних для успішної соціалізації молоді в умовах ринку [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 55 – 57].

Системно готувати підростаюче покоління до підприємницької діяльності в Норвегії починають ще з молодших класів. На нижчому і вищому рівнях середньої освіти підприємницька підготовка відбувається на базі молодіжних підприємств, чому активно сприяє місцевий бізнес та громада. Здобувачі вищої освіти можуть обирати освітні програми з підприємницької діяльності й продовжувати цільову підготовку під час навчання в магістратурі та докторантурі [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Досвідом підприємницької підготовки молоді активно діляться з нами західні сусіди – поляки. Так, у 2014 році в рамках «Польської допомоги» за підтримки міністерства закордонних справ Польщі було започатковано українсько-польський проект «Уроки з підприємницьким тлом», у якому взяли участь учителі закладів загальної середньої освіти з 18 областей України. Провідним напрямом педагогічної діяльності освітян, задіяних у проекті, стало формування в учнів позитивної мотивації до підприємницької практики, розвиток критичного ділового мислення, творчого та активного підходу до організації будь-якої діяльності, розвиток морально-вольових якостей, навичок ефективної комунікації та культури підприємницької поведінки. Ця діяльність стала логічним продовженням дворічного українсько-польського проекту «Шкільна академія підприємництва», в рамках якого було створено інтернет-платформу для методичної підтримки більш як 200 організованих шкільних клубів підприємництва.

Освітній процес у Польщі відбувається на основі навчальних програм, які інтегрують обов'язкові предмети, змістовно наповнені знаннями з економіки та основ підприємництва, різними видами проектної діяльності, факультативні заняття підприємницького спрямування, роботу учнів у шкільних академіях підприємництва, а в старших класах – в молодіжних підприємницьких інкубаторах, стажування на місцевих підприємствах [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 19; Ошибка! Источник ссылки не найден.].

Зважаючи на передовий зарубіжний досвід, практичне втілення мети щодо підготовки підростаючого покоління до підприємницької діяльності ми вбачаємо в застосуванні можливостей педагогіки, пріоритетну роль надаючи професійній освіті, через зміст усіх навчальних дисциплін та виробничої практики, використовуючи весь інструментарій педагогічної науки, що забезпечить результативну підготовку підприємця певної галузі економіки.

У процесі набуття професійної освіти здобувачі оволодівають спеціальними знаннями, уміннями та навичками з різних сфер трудової діяльності, ґрунтовно вивчають теоретичні та практичні основи майбутньої спеціальності. Впродовж освітнього процесу педагоги-наставники формують у

своїх вихованцях засади професіоналізму, загальну і професійну культуру, розвивають морально-етичні та естетичні якості, загальні, предметні та надпредметні компетентності.

Рішення більшості проблем освіти майбутнього покоління залежить від професіоналізму педагогів, їхньої компетентності щодо формування системи знань та здатностей у здобувачів освіти. Педагоги професійного навчання відіграють істотну роль у ступеневій освіті фахівців, які будуть задіяні в усіх галузях господарського механізму країни.

Фахова діяльність педагога професійного навчання є комплексом заходів професійно-педагогічного змісту, що органічно сполучають такі види діяльності: навчально-методичну (аналіз первинних чинників і характеристик навчальної діяльності; прогнозування та конструювання моделі навчального процесу; здійснення цього процесу з впровадженням новітніх педагогічних технологій та підходів; оцінювання ступеня відповідності досягнених результатів запланованим; коригування або повна зміна планів), виробничо-технологічну (організація та управління навчально-виробничим процесом в училищі, що розглядається як сукупність виробничо-технологічних робіт конструктивно-технологічного та організаційно-управлінського характеру, в процесі здійснення яких реалізується техніко-технологічний, організаційно-управлінський, економічний потенціал майбутнього робітника); організаційно-управлінська (організація освітнього процесу на засадах студентоцентризму, створення сприятливого мікроклімату в колективі, прийняття управлінських рішень, контроль за їх виконанням); дослідницька (діагностика проблем освітнього процесу та пошук шляхів їх вирішення; аналіз передового вітчизняного та зарубіжного педагогічного досвіду, психолого-педагогічних теорій; емпіричні дослідження проблем професійної освіти для підвищення якості педагогічної взаємодії між учасниками освітнього процесу; порівняння власної професійної майстерності із запитами суспільства до фахового рівня сучасного педагога; апробація науково-методичних розробок; підготовка науково-методичних статей, доповідей, рекомендацій); виховна (діагностика стану учнівського колективу; планування і організація виховної роботи;

психологічна реабілітація і корекція поведінки учнів; проведення профорієнтації; проектування, виготовлення, оформлення атрибутики виховних заходів) [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 84].

З-поміж компонентів професійної діяльності інженера-педагога Н. Брюханова виокремлює проектувальний (навчання і виховання), що має на меті систематичну підготовку дидактичних і виховних проєктів через реалізацію стратегічних, тактичних і оперативних цілей; організаційний (менеджерський) як створення навчального, навчально-методичного, виховного середовища для продуктивного засвоєння знань учнями; технологічний (у структурі якого є комунікативна складова), який забезпечує реалізацію навчальної, навчально-методичної та виховної роботи; контрольньо-корекційний, зорієнтований на створення зворотного зв'язку та коригування у разі небажаних чи недостатніх результатів освітнього процесу; творчий (креативний) – визначає ступінь застосування інновацій, оригінальних педагогічних підходів; методологічний, що дозволяє застосовувати форми і способи організації освітнього процесу на основі принципів наукового пізнання; науково-дослідний, пов'язаний з формуванням та постійним оновленням бази знань теоретичних засад навчальної дисципліни [Ошибка! Источник ссылки не найден., с.46].

Аналіз наукових джерел дає підстави констатувати, що імперативом сучасної професійної освіти є переосмислення змісту фахової підготовки майбутніх педагогів професійного навчання через призму нових соціально-економічних запитів, обумовлених розвитком науково-технічного прогресу, результатами фундаментальних і прикладних досліджень, інноваційними перетвореннями у виробничій сфері, економіці, культурі, швидко змінюваними потребами ринку праці, необхідністю інтеграції освіти, науки і виробництва.

Успішна реалізація визначеної мети можлива лише за умови вмотивованості педагога професійного навчання до сприйняття змін, постійного саморозвитку та самокорекції, вдосконалення професійної майстерності через використання сучасних технологій, новітніх засобів

навчання. Сучасний педагог професійного навчання має бути відкритим до інновацій.

В інноваційній діяльності педагога дослідники виокремлюють такі функціональні компоненти, як особистісно орієнтований зміст освітніх програм; прийняття рішень про втілення в практику нововведень; формування цілей педагогічної діяльності на основі інноваційних концептуальних підходів; запровадження експериментальної діяльності; діагностика перешкод і труднощів; запровадження новацій в освітній процес; оцінювання та корекція інноваційної діяльності [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Критеріями інноваційної педагогічної діяльності є актуальність нововведень, ступінь їх відповідності потребам і загальній концепції розвитку закладу освіти; потенціал інноваційної ідеї, її результативність та методична розробленість; економічність реалізації інновації з огляду на матеріально-фінансові можливості закладу освіти; диференціація інтересів учасників освітнього процесу, їх готовність до сприйняття нововведень; створення організаційно-технічних умов та нормативно-правового забезпечення; відповідність сучасним вимогам суспільства, останнім досягненням педагогічної науки і практики.

Модернізація освітньої галузі зорієнтована на відхід від уніфікації та стандартизації педагогічного процесу. За таких умов діяльність педагога професійного навчання має ґрунтуватися на творчому підході, сприяти підвищенню якості професійної освіти, гарантуючи сучасну підготовку фахівців початкової та середньої професійної освіти, здатних активно і продуктивно працювати, розвивати свій інтелектуальний потенціал для успішного включення у виробничі відносини сучасного ринкового середовища.

Отже, питання формування підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання логічно постає з реалій сьогодення. Сучасний педагог повинен ефективно підготувати підрастаюче покоління до виконання соціальних ролей, зокрема підприємця. Для цього йому необхідно оволодіти комплексними економіко-правовими знаннями, бути здатним до вирішення

виробничих проблем, синтезувати в собі важливі підприємницькі якості та здатності.

1.2. Сутність і структура підприємницької компетентності майбутніх педагогів професійного навчання

Перезавантаження української економіки згідно з принципами лібералізму потребує підготовки економічно активної, підприємливої молоді, здатної до інновацій, ризику, самостійної продуктивної праці. Проте детальне вивчення наукових джерел, присвячених проблемам підприємництва, дає підстави зробити висновок про те, що питання формування підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання не знайшло належної уваги в педагогічних дослідженнях.

Більшість науковців указують на важливість і значущість економічної освіти, формування культурологічної складової підприємництва та організаційної поведінки, розкриття питань підприємницького права і етики ділових відносин. У дослідженнях обґрунтовано, що розвинені моральні якості особистості фахівця, підготовленого до підприємницької діяльності, є основою цілісності його особистісно-професійного потенціалу, інтегруючи аксіологічну, мотиваційну сфери, світогляд і самосвідомість, надаючи єдину смислову спрямованість процесам професійного самовизначення, самореалізації та саморозвитку. У той же час відсутні дослідження цілісної системи формування підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання з педагогічних концептуальних позицій.

У Національній рамці кваліфікацій, що є системним і структурованим за компетентностями державним документом, розробленим з опертям на сучасні принципи забезпечення якості освіти, з урахуванням основних положень європейських і національних стандартів, нагальних потреб ринку праці, подано опис шостого кваліфікаційного рівня, що відповідає ОС «Бакалавр». По закінченні навчання майбутні фахівці означеного кваліфікаційного рівня повинні: набути широких науково-практичних знань; уміти критично

осмислювати теорії, принципи, методи і поняття, необхідні для застосування в професійній діяльності або подальшому навчанні; мати поглиблені когнітивні та практичні уміння майстерно та неординарно розв'язувати складні спеціалізовані задачі й вирішувати практичні проблеми у сфері професійної діяльності або навчання; вміти доносити інформацію, ідеї, проблеми до реципієнтів; приймати рішення на основі особистого досвіду та аргументації; збирати, інтерпретувати та застосовувати дані; усно та письмово спілкуватися з професійних питань; керувати складною технічною або професійною діяльністю чи проектами; бути відповідальними за самостійно ухвалені рішення в нестандартних ситуаціях; формувати судження з урахуванням соціальних, наукових та етичних аспектів; організовувати та керувати професійним розвитком осіб та груп; займатися самоосвітою та саморозвитком протягом всього життя [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Зміст та програмні результати освітньої підготовки майбутніх педагогів професійного навчання визначено в Стандарті вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня, галузі знань 01 – «Освіта / Педагогіка», спеціальності 015 – «Професійна освіта (за спеціалізаціями)», затвердженому і введеному в дію наказом Міністерства освіти і науки України від 21.11.2019 р. № 1460. У переліку термінів результатів навчання здобувачів освіти, значущих у контексті нашого дослідження зупинимось на таких, як розуміння особливостей комунікації, взаємодії та співпраці в міжнародному культурному та професійному контекстах; володіння культурою мовлення, вміння обирати оптимальну комунікаційну стратегію у спілкуванні з групами та окремими особами; вміння аналізувати та оцінювати ризики, проблеми у професійній діяльності й обирати ефективні шляхи їх вирішення; самостійне планування й організування власної професійної діяльності та діяльності здобувачів освіти і підлеглих; здатність до пошуку, обробки, аналізу та оцінювання інформації, що стосується професійної діяльності, користування спеціалізованим програмним забезпеченням та сучасними засобами зберігання та обробки інформації; знання основ психології, фундаментальних і прикладних наук; уміння проектувати і реалізувати різноманітні проекти; знання основ і

розуміння принципів функціонування технологічного обладнання та устаткування галузі (відповідно до спеціалізації); виконання розрахунків, що відносяться до сфери професійної діяльності; розв'язування типових спеціалізованих задач, пов'язаних з вибором матеріалів, виконанням необхідних розрахунків, конструюванням, проектуванням технічних об'єктів у предметній галузі; уміння обирати і застосовувати необхідне устаткування, інструменти та методи для вирішення типових складних завдань у галузі; емпатійно взаємодіяти, відповідати за прийняття рішень в межах своєї компетенції, дотримуватися стандартів професійної етики; застосування міжнародних та національних стандартів і практик в професійній діяльності; розуміння соціально-економічних процесів, що відбуваються в Україні та світі, навички ефективного господарювання; володіння основами управління персоналом і ресурсами, навичками планування, контролю, звітності на виробництвах, в установах, організаціях галузі/сфери.

З метою визначення стану підприємницької підготовки майбутніх педагогів професійного навчання було проаналізовано освітньо-професійні програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 015 Професійна освіта (Технологія виробництва і переробки продуктів сільського господарства) закладів вищої освіти, які надають освітні послуги цій категорії здобувачів, зокрема Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва, Національного університету біоресурсів і природокористування України, Державного закладу «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», Подільського державного агротехнічного університету.

З-поміж програмних компетентностей, визначених в ОПП, сутність підприємницької компетентності будуть відображати такі здатності, як: пошук, оброблення, системний аналіз інформації з різних джерел, її засвоєння через матеріалістичне сприйняття і критичне осмислення знань зі спеціальності в предметній галузі; застосування набутих знань до розв'язання складних професійних завдань теоретичного і практичного характеру, прийняття

відповідальних рішень, що супроводжуються усвідомленням відповідальності за результат роботи; формулювання та висловлювання власної думки; адаптації та дій у нових ситуаціях; абстрактного мислення, аналізу, синтезу, узагальнення, вміння робити умовиводи; дотримання правил виробничої техніки безпеки; самоосвіти і самовдосконалення, критики та самокритики, що вимагає самовиховання та самонавчання впродовж життя; уміння працювати в колективі та команді; працювати самостійно і автономно, виявляючи ініціативу та підприємливість; діяти з позицій соціальної відповідальності, усвідомлювати необхідність сталого розвитку суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина України, займати активну громадську позицію; опанування сучасними знаннями з метою самовдосконалення та розвитку; творчо діяти та системно мислити; проектування, організування та забезпечення виробничої діяльності, ґрунтуючись на знаннях принципів, особливостей, методів конструювання і моделювання типових деталей і складальних одиниць, відповідно до вимог стандартизації, метрології та сертифікації; розроблення конструкторсько-технологічної документації; виконання професійних функцій та розв'язання поточних задач з використанням основних положень, методів, принципів фундаментальних та прикладних наук; використання комп'ютерної техніки та мереж, програмних засобів, інтернет-ресурсів для пошуку, обробки, зберігання і подання інформації; розроблення та реалізація стратегії і техніки взаємодії з людьми, організування спільної діяльності для досягнення суспільно значимих цілей, орієнтованих на прогрес; дотримання морально-етичних норм поведінки; виконання розрахунків технологічних процесів виробництва і переробки продуктів сільського господарства; володіння ораторським мистецтвом, навичками публічної презентації результатів роботи, вміннями обирати відповідні форми і методи презентації; аналітичне дослідження ефективності проектних рішень, пов'язаних з підбором, експлуатацією, удосконаленням, оновленням технологічного обладнання та устаткування; розуміння та використання у професійній діяльності нормативно-законодавчих документів для вирішення відповідних професійних завдань; упровадження ефективних

методів організації праці відповідно до вимог екологічної безпеки, безпеки життєдіяльності та охорони і гігієни праці.

У переліку освітніх результатів майбутніх педагогів професійного навчання, визначених у освітньо-професійних програмах, значущими в контексті нашого дослідження будуть такі, як: знання змісту чинних нормативно-правових документів, законодавства, галузевих стандартів професійної діяльності в установах, на виробництвах, організаціях сфер, пов'язаних із технологією виробництва і переробки продуктів сільського господарства; аналіз та оцінювання ризиків і проблем у сфері професійної діяльності, знаходження ефективних шляхів їх вирішення; вміння ефективної комунікації, взаємодії та співпраці; самостійне планування й організування власної професійної діяльності; пошук, оцінювання й обробка релевантної інформації з використанням комп'ютерного та спеціалізованого програмного забезпечення; базові знання з психології, фундаментальних і прикладних наук, пов'язаних із виробничою діяльністю; вміння розробляти і реалізувати різноманітні проекти; знати основи і розуміти принципи функціонування технологічного обладнання та устаткування; виконання розрахунків, що відносяться до сфери професійної діяльності; розв'язування типових спеціалізованих задач, пов'язаних з вибором матеріалів, конструюванням, проектуванням технічних об'єктів у предметній галузі; вміння обирати і застосовувати необхідне устаткування, інструменти та методи для вирішення типових та нестандартних завдань; навички ефективної взаємодії; відповідальність за прийняття рішень в межах своєї компетенції; дотримання норм професійної етики; розуміння сутності соціально-економічних процесів, що відбуваються в Україні та світі; здатності ефективного господарювання; володіння основами управління персоналом і ресурсами, навичками планування, контролю, звітності на виробництвах, в установах, організаціях сфер, пов'язаних із технологією виробництва і переробки продуктів сільського господарства.

Аналізуючи перелік освітніх компонентів, що наводиться в освітньо-професійних програмах першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за

спеціальністю 015 Професійна освіта (Технологія виробництва і переробки продуктів сільського господарства) означених закладів вищої освіти, враховували визначальну роль в питанні формування підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання дисциплін економічного профілю, психології, правознавства, інформатики, охорони праці та безпеки життєдіяльності. Варто зауважити, що найчастіше до обов'язкових компонент ОПП включають психологію (психологію праці) та інформатику, в Харківському національному аграрному університеті ім. В.В. Докучаєва обов'язково вивчається «Охорона праці та БЖД» і «Адміністративний менеджмент», у Національному університеті біоресурсів і природокористування України крім психології – «Лідерство та адміністрування». Такі навчальні дисципліни, як «Економіка аграрних підприємств», «Ринок послуг та підприємництво», «Менеджмент та маркетинг», «Основи фермерського господарства», «Бухгалтерський облік», «Основи бізнес-проектування», «Правознавство» розробниками освітньо-професійних програмах переважної більшості закладів вищої освіти віднесено до переліку вибіркового компоненту.

На підставі здійсненого аналізу дійшли висновку, що майбутні педагоги професійного навчання мають можливість отримати певні знання та сформувати підприємницькі здатності під час опанування освітньої програми, але вивчення окремих дисциплін за вибором здобувача освіти уможливило недоодержання достатнього обсягу важливих у контексті нашого дослідження знань і умінь. За таких умов необхідне комплексне вирішення проблеми, яке може забезпечити компетентнісний підхід.

При організації професійної підготовки фахівців у сучасній українській педагогіці застосовуються різні методологічні підходи в їх логічному поєднанні. З-поміж системного, діяльнісного, особистісно-орієнтованого, особистісно-діяльнісного, інтегративного тощо, які справедливо вже можна вважати ustalеними, пріоритетне місце на сьогоднішній день займає компетентнісний підхід.

Ідея компетентнісного підходу зародилася в зарубіжній педагогіці ще на початку 80-х років ХХ століття. При цьому мова йшла не про педагогічний підхід як цілісне явище, а про професійні компетенції особистості як цілі та результати освітньої діяльності. У процесі розвитку концепції зміст і обсяг поняття «компетентнісний підхід» розширилися. На початку ХХІ століття його теоретичну основу стали глибоко досліджувати наші вітчизняні науковці, а педагоги-практики поступово почали втілювати основні засади цього підходу в освітній процес.

Застосування компетентнісного підходу в процесі підготовки фахівців обумовлено соціально-економічними потребами економіки нашої країни, зокрема необхідністю проектування національних моделей підготовки фахівців на основі зобов'язань України в рамках Болонського процесу. В умовах невизначеності ринкової ситуації і зростаючої конкуренції спеціалістів на ринку праці затребуваним стає професійно мобільний, ініціативний фахівець, здатний до прийняття оптимальних рішень. Крім того орієнтація галузевих організацій на диверсифікацію вимагає наявності у фахівця здатності до неперервного навчання в професійній сфері, що забезпечує його універсальність.

Однією з причин поширення поняття «компетентність» в освіті є те, що воно передбачає використання прогресивних інноваційних технологій і методів навчання. У перекладі з латинської «*competentia*» означає коло питань, з яких людина добре обізнана, а «*competens*» – освічений, авторитетний, відповідний, або досвідчений фахівець, здатний до застосування теорії на практиці. Тобто компетентний у певній галузі фахівець має відповідні знання і здатності, які дозволяють йому об'єктивно судити про специфічні процеси та явища і професійно діяти в рамках своїх обов'язків.

Компетентнісний підхід базується на принципах відступу від традиційного формування комплексу фундаментальних знань у здобувачів освіти на користь вироблення ефективних способів діяльності та самостійного пошуку засобів її здійснення. Мета професійної освіти щодо формування кваліфікованого кадрового потенціалу для задоволення соціально-економічних

потреб держави, зокрема ринку праці, через створення сприятливих умов для набуття знань, умінь, навичок і компетентностей у сфері професійної діяльності особистості упродовж життя відповідно до її покликання, інтересів і здібностей **[Ошибка! Источник ссылки не найден.]** актуалізує питання запровадження компетентнісного підходу в системі професійної освіти.

Порівнюючи компетентнісний підхід з традиційним та певним чином інноваційними, такими як особистісно-орієнтований та діяльнісний, підходами до навчання, науковці зауважують на значимій ролі компетентнісного підходу в зміщенні цілей освітнього процесу з інформування здобувачів освіти щодо широкого кола наукових питань на формування в них здатностей використовувати знання для вирішення практичних задач. При цьому навчально-виховна діяльність набуває студентоцентрованого характеру з чітко вираженою спрямованістю професійної підготовки на майбутнє працевлаштування випускників закладів освіти **[Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 68]**.

Розумне поєднання традиційних методів навчання і виховання з інноваційними, що лежать в основі процесу оволодіння компетентностями, розглядається як передумова успішного провадження освітньої діяльності з дотриманням дидактичних принципів зв'язку навчання з життям, активності, єдності освітньої, розвивальної та виховної функцій навчання, свідомості та самостійності. Спрямованість системи вищої освіти на оновлення змісту, форм, методів та створення сприятливого освітнього середовища для формування компетентностей у майбутніх фахівців забезпечує підвищення рівня конкурентоздатності випускників, продуктивну взаємодію освітян з майбутніми працедавцями сьогоденних здобувачів освіти.

Закон України «Про вищу освіту» визначає компетентність як динамічну комбінацію «знань, умінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти» **[Ошибка! Источник ссылки не найден.]**. В Національній рамці

кваліфікацій серед переліку термінів компетентність трактується як «здатність особи до виконання певного виду діяльності, що виражається через знання, розуміння, уміння, цінності, інші особисті якості» **[Ошибка! Источник ссылки не найден.]**.

Укладачі словника з професійної освіти на чолі з С. Гончаренком у компетентності вбачають сукупність «знань і вмінь, необхідних для професійної діяльності: вміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію» **[Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 149]**.

Поняття «компетентність» передбачає досвід, знання і вміння людини в певній діяльності, найчастіше його вживають для вираження сформованого рівня кваліфікації та професіоналізму, навченості соціальним та індивідуальним формам активності, що дозволяє індивіду в рамках своїх здібностей і статусу успішно функціонувати в суспільстві.

Компетентність трактують як результативно-діяльнісну характеристику освіти, рівень якої є нижнім порогом рівня діяльності, необхідного і достатнього для успішного досягнення хоча б мінімальних позитивних результатів. Компетентною людиною вважають таку, яка набула в процесі навчання спеціально організованого комплексу знань, умінь, навичок і позицій, що обумовлює її здатність розуміти сутність і вирішувати питання різної складності, оперуючи найбільш доцільними за конкретних обставин стратегіями з метою здійснення різноманітних видів професійної діяльності **[Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 17]**.

Узагальнюючи основні ознаки компетентності як новоутворення особистості, фокусують увагу на її: багатогранності через різноманіття видів; багатокомпонентності, яка виявляється в структуруванні інтелектуальною, діяльнісною, мотиваційною та іншими складовими; багатовимірності, обумовленою оцінюванням її ефективності завдяки системі визначених критеріїв і показників; надпредметності й міждисциплінарності як інтегральному результаті опанування здобувачем освіти не тільки знань з конкретних дисциплін, а загалом навчальною програмою за певною

спеціальністю; різнофункціональністю, що уможливлює виконання фахівцем багатьох виробничих функцій; суб'єктністю як вираження майстерності, професіоналізму, досвіду конкретної людини – суб'єкта виробничих відносин. Загалом у компетентності В. Ягупов вбачає теоретичну та практичну підготовленість, особистісну здатність до інтелектуальної діяльності, сформованість професійно важливих позитивних мотиваційних установок і рис характеру, а також професійну, особистісну, психологічну готовність індивідуума до здійснення певного виду діяльності [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 48].

На думку І. Зязюна, компетентність необхідно досліджувати як категорію, що встановлює межі і визначає рівень функціональних професійних дій, синтезуючи соціальні прояви професійних і педагогічних якостей особистості. Науковець ототожнює компетентність зі здатністю до розв'язання професійних задач конкретного класу на основі вдалого застосування набутих знань, умінь, навичок, досвіду і розглядає компетентність у двох вимірах – якісному (змістове наповнення соціальної, технологічної, методологічної та інших компетентностей) та кількісному (можливість визначення рівнів). Характерна особливість компетентності – це її конкретно-історична визначеність, обумовлена можливістю оцінювання тільки під час практичної діяльності, оскільки вона віддзеркалює готовність і здатність особи до професійного виконання своїх функціональних обов'язків відповідно до встановлених суспільних нормативів і стандартів [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 13].

За результатами узагальненого і систематизованого міжнародного педагогічного досвіду щодо практичної реалізації компетентнісної парадигми освіти експерти програми «Визначення та відбір компетентностей: теоретичні й концептуальні засади» («DeSeCo») дійшли висновків, що ключові компетентності об'єднують найбільш затребувані знання, уміння, навички, визнані на сучасний момент цінності та ставлення в навчальній та життєвій сферах. Ключові компетентності розподіляють за трьома основними аспектами: по-перше, автономна діяльність, що забезпечує можливість відстоювати власні

інтереси та права, враховуючи потреби та права інших людей, планувати й проектувати особисту траєкторію розвитку; по-друге, інтерактивне використання засобів, що уможлиблює ефективну мовну комунікацію, застосування символіки та текстів, використання новітніх технологій, знань та інформаційної грамотності; по-третє, уміння функціонувати в соціально гетерогенних групах (успішно контактувати, взаємодіяти, розв'язувати конфлікти). Значення ключових компетентностей вбачають у їхньому застосуванні для вирішення великого кола соціальних та побутових проблем, що, таким чином, сприяє як соціально-економічному поступу суспільства, так і досягненню особистого успіху [Ошибка! Источник ссылки не найден.; Ошибка! Источник ссылки не найден.].

У систему компетентностей, розроблену західними міжнародними експертами на основі педагогічних досліджень, включають: надпредметні (ключові, базові, міжпредметні), загальнопредметні (формується протягом усього курсу навчання в закладі освіти у процесі опанування освітньої галузі взагалі), спеціально-предметні (набуваються під час вивчення конкретних предметів упродовж навчального року або ступеня навчання) компетентності [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 21].

Класифікуючи ключові компетентності, науковці враховують базові принципи щодо прояву людської індивідуальності через призму її поваги до самої себе, ставлення до соціуму, до праці; психологічні положення про суб'єктність людського пізнання, спілкування, особливостей діяльності; висновки наукових досліджень про акмеологічний характер компетентності та її зміст як складової професіоналізму. Згідно із зазначеним виокремлюють три основні групи компетентностей: 1) компетентності людини як індивідуума, суб'єкта життєдіяльності; 2) компетентності людини як частини соціуму, що виявляються в її стосунках з оточуючими; 3) компетентності людини-фахівця, що проявляються в усіх типах і формах її діяльності [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 23].

Дослідження специфіки компетентнісного підходу вітчизняними науковцями ґрунтуються на матеріалах дискусій у рамках спільного проекту

МОН України та Програми розвитку ООН в Україні «Освітня політика та освіта: рівний рівному» (2004 – 2006 рр.), спрямованого на розроблення рекомендацій для прискорення процесів реформування української освіти. В переліку ключових компетентностей, визначених за результатами дискусій, такі, як уміння вчитися, загальнокультурна, соціальна, громадянська, компетентності з інформаційних і комунікативних технологій (ІКТ), здоров'язбережувальна, а також підприємницька компетентність [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

У Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти ключова компетентність визначається як спеціально структурований комплекс здатностей та якостей особистості, що уможлиблює її ефективну діяльність у різних життєвих сферах і належить до загальногалузевого змісту освітніх стандартів. Підприємницька компетентність розглядається серед ключових компетентностей (умінням вчитися, спілкуватися державною, рідною та іноземними мовами, математична і базові компетентності в галузі природознавства і техніки, інформаційно-комунікаційна, соціальна, громадянська, загальнокультурна і здоров'язбережувальна) [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

З метою цілісного розуміння сутності та змісту підприємницької компетентності, вагомості її формування в майбутніх педагогів професійного навчання проаналізуємо дослідження вітчизняних та зарубіжних науковців.

Один з найвідоміших і найвпливовіших представників економічної науки ХХ століття Й. Шумпетер назвав підприємця революціонером в економіці, основною функцією якого є оптимальне сполучення матеріальних факторів виробництва. Для досягнення максимального ефекту підприємцю потрібні витрати сил та енергії, вольові риси характеру, духовна свобода, здатність «плисти проти течії», долаючи спротив соціуму та обставин, абстрагуватися при вирішенні проблем, відділяючи головне від другорядного, вміння прогнозувати результати своєї діяльності, впливати на оточуючих успішними досягненнями. [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 170 – 194].

З економічної точки зору, підприємницькі здібності є унікальним

виробничим ресурсом, який відповідає за розвиток бізнесу і виконує організовуючу та контролюючу функції щодо інших факторів виробництва – землі, капіталу, праці [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 229]. Потенціал підприємця, втілений у здібностях, визначають як індивідуально-психологічні якості індивідуума, що виражаються в динаміці придбання знань, умінь і навичок, тобто у швидкості, глибині й міцності опанування знань і умінь, важливих для даної діяльності. Підприємницькі здібності допомагають оптимально поєднувати і використовувати виробничі ресурси, продукувати і запроваджувати інновації, ризикувати для досягнення поставленої мети [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 16].

Слушною є думка Л. Васільєвої, яка розглядає особистість підприємця через призму його економічної діяльності та акцентує увагу на пріоритетному значенні здатності приймати ризикові рішення при втіленні ідей та виконанні бізнес-проектів, що в процесі здійснення підприємницької діяльності об'єднує в систему такі вагомні характеристики, як уміння поєднувати в просторово-часовому інтервалі момент зародження ідеї з процесом її реалізації, а також необхідну для цього виняткову працездатність [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 176].

Перелік підприємницьких здатностей доповнюється вміннями знаходити підприємницьку ідею та розробляти під неї бізнес-план, обирати організаційно-правову форму підприємства, здійснювати економічні та математичні розрахунки, досліджувати ринки збуту та попит на товар, організовувати продуктивну роботу колективу, обирати ефективні виробничі технології, обчислювати певні види податків, дотримуватися професійної етики [Ошибка! Источник ссылки не найден.].

Як специфічний вид людської діяльності і поведінки підприємництво синтезує: ініціативність, спричинену чутливістю до змін та прагненням глобальних змін у житті; відповідальну готовність до виправданого ризику з усвідомленням можливої поразки і невдачі; новаторство з метою диверсифікації виробництва та максимізації його продуктивності через впровадження інновацій; свободу як самостійність у прийнятті серйозних

рішень; активність, спрямовану на покращення навколишнього середовища, підвищення якості життя, поліпшення економічних відносин [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Психологами репрезентовано диспозиційну модель підприємницького типу особистості, яка будується на загальних рисах суб'єкта (диспозиціях) та індикаторах їхнього виявлення, і відповідає як соціально-економічним потребам суспільства, так і потребам кожного економічно активного суб'єкта в умовах ринку. За спостереженнями психологів, ініціативність проявляється мірою бачення і використання нових або неординарних ділових можливостей, діяльністю на випередження, не очікуючи виникнення сприятливих умов; наполегливість ототожнюється з готовністю до багаторазових зусиль для подолання перешкод, зміни стратегії для досягнення мети; готовність до ризику – це надання переваги ситуаціям виклику, або обміркованому ризику, тобто діям, які понижують поріг ризикованості, дозволяють контролювання стану речей; цілеспрямованість віддзеркалює стійкі бажання підкріплені вміннями чітко окреслювати довгострокові цілі, конкретизувати їх короткостроковими завданнями; управлінські якості ідентифікуються використанням ефективних стратегій для переконання людей і впливу на їхні рішення, вмінням розробляти і використовувати технології контролю робочого процесу; незалежність як прагнення до свободи від стороннього контролю, здатність покладатися тільки на свої сили в умовах тиску та відсутності позитивних результатів; прагнення до самореалізації проявляється в намаганні брати на себе виконання важких завдань, неперервно підвищувати професійний рівень, бажанні досягти досконалості в практичній діяльності; поінформованість – зорієнтованість на постійний пошук актуальної інформації зі сфери своєї діяльності, використання різноманітних каналів комунікації для розширення кола поінформованості; відповідальність ґрунтується на вірі у власні сили при виконанні складних завдань, готовності до певних обмежень заради досконало виконаної роботи [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 59, 61].

Економічна соціалізація особистості потребує формування відповідної ціннісної системи, яка гарантує його інтеграцію у виробничі відносини як

рівноправного, відповідального суб'єкта продуктивної діяльності. Система ціннісних орієнтирів є гнучкою структурою, здатною до трансформацій протягом значних життєвих проміжків. Ціннісна зорієнтованість людини визначає її погляди на соціальну реальність, ступінь сприйняття інтересів соціуму, мотивує її поведінку, спрямовуючи на той чи інший вид діяльності. **[Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 49 – 50]**. З огляду на це, до основних завдань у контексті нашого дослідження слід включити формування позитивних підприємницьких орієнтирів, спрямованості на активну перетворювальну діяльність для розвитку національної економіки і піднесення особистого добробуту.

Конкурентоздатність в умовах ринкової економіки забезпечується не тільки значними затратами фізичної, інтелектуальної та творчої енергії, а й розвинутим економічним мисленням, що детермінує процеси аналізу економічних ситуацій, прогнозування їхнього подальшого розвитку, узагальнення і обґрунтування висновків, створення власної моделі економічної поведінки. Тобто розвинуте економічне мислення є однією з основних характеристик сучасної ділової людини, тому процес підприємницької підготовки молоді обов'язково має включати технологію формування раціонального способу мислення для вміння орієнтуватися в інформаційних потоках, усвідомленого прийняття ділових рішень у складних ситуаціях.

Економічне мислення розглядають як один з особистісних аспектів соціоекономічної культури поруч з економічною та соціальною поведінкою людини, когнітивним складником, який об'єднує соціально-економічні знання, вміння і навички, та ціннісним компонентом. Науковці вважають, що показниками широти, цілеспрямованості, критичності, гнучкості економічного мислення є здатності до: аналізу та обґрунтування умов і цілей, які обумовлюють вибір моделі поведінки в конкретній економічній ситуації; визначення достовірності й релевантності інформації, її систематизації й класифікації; планування подальших дій з урахуванням вихідних даних; застосування відповідних розумових операцій для визначення правильності та ефективності отриманих результатів **[Ошибка! Источник ссылки не найден.]**.

Сучасне підприємництво має базуватися на принципах ділової етики та високій моральності підприємців. Чесність і відповідальність – частина іміджу ділової людини, яка прагне до зміцнення стосунків з бізнес-партнерами, завоювання довіри споживачів, підвищення матеріального благополуччя та міжнародного авторитету своєї країни. Розвиток культури спілкування відбувається через сприйняття та усвідомлення норм порядного, рівноправного партнерства, культивування таких професійно-ділових рис, як чесність, гідність, толерантність, емпатія тощо [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 24].

Частиною життєвого цензу людини є її відповідальність перед іншими. «Сучасний тлумачний психологічний словник» трактує поняття відповідальності індивідуума перед суспільством як свідоме дотримання моральних принципів та правових норм, а також рису особистості, що постає результатом інтеріоризації соціальних цінностей, норм та правил у процесі спільної діяльності [Ошибка! Источник ссылки не найден.]. Досліджуючи сутність соціальної відповідальності підприємця, науковці ототожнюють її з інтегрованою суспільною корисністю його бізнесу. Серед головних принципів здійснення соціально-відповідального підприємництва зосереджуємо увагу на використанні таких способів отримання доданої вартості, які не шкодять природі, людям, суспільству. Соціальна відповідальність підприємця складається з його відповідальності як виробника матеріальних благ, бізнес-партнера, працедавця, активного суб'єкта соціально-економічних і політичних відносин [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 40 – 41].

Суголосно з Д. Мещеряковим, до переліку обов'язкових елементів підприємницької компетентності включаємо матеріальну та екологічну відповідальність підприємців. Межі матеріальної відповідальності незалежного суб'єкта господарювання встановлює чинне законодавство. Відповідність ustalеним нормам вимагає безперервного оновлення знань та розширення підприємницького досвіду, розвитку логічного мислення для вчасного коригування організаційних виробничих процесів. Екологічна відповідальність спрямовує підприємців на застосування природоохоронних технологій,

ощадливе використання сировини, знаходження можливостей для її повторної переробки [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Підприємництво заслужено відносять до найбільш ризикових видів діяльності. У підприємницькому ризику акумулюється здатність до енергійних дій, зосереджуючись на головних і абстрагуючись від другорядних чинників. Ризик підприємницької діяльності, з одного боку, спричиняється об'єктивними, зовнішніми обставинами, на які господарник не може вплинути. З іншого боку, він цілком здатен контролювати ризик, зумовлений його суб'єктивним характером. У другому випадку результат переважно залежить від умінь підприємця правильно оцінювати загрози, розробляти стратегію і тактику поведінки, зважуючи всі можливі альтернативи й наслідки [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 46]. Тобто достатній рівень підприємницької компетентності допоможе запобігти негативному ефекту об'єктивних ризиків і забезпечити стійкі позиції підприємства в ринковому середовищі.

Таким чином, у результаті дослідження питання здібностей і схильностей до підприємницької діяльності визначено ключові якості успіху підприємця: необхідні для реалізації в колективі (самостійність, ініціативність, підприємливість, самоорганізованість, особистісні параметри, потенційна корисність для фірми), характеристики особистості (вмотивованість, спрямованість, динамічні психічні якості – увага, пам'ять, мислення, мова); здатності ділової творчості потенційного підприємця (розуміння себе та інших людей, лідерські якості, вміння вирішувати конфлікти, управляти стресовими ситуаціями, діяти в умовах невизначеності, працювати в команді, винагороджувати і мотивувати зусилля працівників, створювати організаційні структури) і специфічні групи якостей (професійно-ділових, адміністративно-організаторських, соціально-психологічних, моральних).

У питанні підготовки молоді до ефективного здійснення підприємницької діяльності поділяємо наукові позиції щодо необхідності формування у майбутніх господарників ділових навичок бізнес-планування та моделювання індивідуальних підприємницьких проєктів на основі отриманих знань про

економічні закони і принципи, правові засади підприємницької діяльності [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 299].

Рамка підприємницької компетентності (EntreComp), розроблена Об'єднаним дослідницьким центром (JRC) Європейської комісії, містить визначення підприємливості як наскрізної компетентності, що «застосовується у всіх сферах життя: від піклування про власний розвиток до активної участі у житті суспільства, входження (повторного входження) на ринок праці в якості працівника або самозайнятої особи, а також до заснування будь-якого підприємства (культурного, соціального чи комерційного характеру)» [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 2].

Практичний досвід польських педагогів дозволяє оцінити важливість підприємницької компетентності в контексті усвідомлення особистістю своїх шансів на успіх, сприйняття визнаних етичних цінностей, розцінювати її як фундамент для формування більш глибоких знань і спеціальних умінь для тих, хто задіяний у суспільно корисній діяльності комерційного характеру, зокрема для якісного виконання управлінських функцій. У підприємницькій компетентності педагога логічно поєднуються здатності спільної праці на змістовому та організаційному рівнях, емоційний інтелект, толерантна поведінка, здатності діяти в мультикультурному середовищі, розкривати творчий потенціал кожного здобувача освіти, створювати сприятливу атмосферу взаємодії, здатності до рефлексії та самовдосконалення [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 25, 28].

На основі аналізу напрацьованої джерельної бази (див. додаток А), керуючись Законом України «Про вищу освіту», пропонуємо авторське трактування поняття «підприємницька компетентність» у розрізі формування означеного феномена у майбутніх педагогів професійного навчання.

Підприємницька компетентність педагога професійного навчання – це динамічна комбінація знань економічного і правового характеру, мотиваційних установок, практичних здатностей, системи цінностей, особистісних підприємницьких характеристик, необхідних як для здійснення

підприємницької діяльності, так і для формування підприємницької компетентності в здобувачів професійно-технічної освіти.

На основі аналізу нормативно-правових джерел, науково-педагогічних праць, з урахуванням принципів особистісно-діяльнісного, компетентнісного, системного підходів у структурі підприємницької компетентності педагога професійного навчання виокремлено такі взаємопов'язані та взаємодоповнювальні компоненти: *ціннісно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, емоційно-вольовий*.

Ціннісно-мотиваційний – об'єднує усвідомлення підприємницької компетентності як важливого соціально-особистісного утворення, позитивну мотивацію до відповідальної підприємницької діяльності, підприємницькі цінності (незалежність, працьовитість, відповідальність, ощадливість, самоорганізованість, корисність тощо), усвідомлення важливості формування підприємницької компетентності в здобувачів професійно-технічної освіти.

Когнітивний компонент – економічні, правові, психологічні методичні знання, необхідні як для успішної адаптації в ринковому середовищі та здійснення підприємницької діяльності, так і для можливості формувати підприємницькі здатності і якості у підростаючого покоління в процесі педагогічної діяльності.

Діяльнісний компонент інтегрує практичні здатності підприємницької спрямованості – генерування ідей, вивчення ринкового середовища, планування, проектування, організування, контролювання, комунікаційні навички, вміння аналізувати ситуацію, розв'язувати нестандартні задачі та приймати рішення в умовах невизначеності, а також дидактичні і методичні вміння формувати підприємницьку компетентність у здобувачів професійно-технічної освіти.

Емоційно-вольовий – синтезує важливі особистісні характеристики: підприємливість, самостійність, ініціативність, цілеспрямованість, творчість, наполегливість, гнучкість, ризикованість, відповідальність за власні дії, ощадливість і розсудливість при розподіленні доходів і ресурсів, емоційний

інтелект, повага до оточуючих, здатності об'єктивного самоаналізу, самооцінювання, прагнення до перманентного самозростання.

Отже, сформованість усіх взаємопов'язаних компонентів підприємницької компетентності сприяє зміні позицій та можливостей педагога професійного навчання до організації освітнього процесу з урахуванням необхідності формування підприємницької компетентності у здобувачів професійно-технічної освіти. Визначивши значення компетентнісного підходу в контексті нашого дослідження, сутність підприємницької компетентності педагогів професійного навчання, змістове наповнення ціннісно-мотиваційного, когнітивного, діяльнісного, емоційно-вольового компонентів аналізованої компетентності, вважаємо необхідним обґрунтувати критерії, показники та рівні сформованості підприємницької компетентності педагогів професійного навчання.

Висновки до розділу 1

Аналіз науково-джерельної бази дослідження свідчить про те що прагнення українського суспільства прискорити процес переходу вітчизняної економіки на цивілізовані ринкові відносини обумовлює підвищені вимоги до компетентності громадян. Піднесення матеріального добробуту країни знаходиться в безпосередньому зв'язку з формуванням підприємницької активності населення, адже саме підприємницька діяльність є рушійною силою розвитку ринкової економіки. Свідомо чи несвідомо більшість громадян включено в різні аспекти підприємництва. При цьому населення часто виявляється неспроможним відповісти сучасним викликам.

У ході наукової розвідки встановлено, що розвитку підприємницьких здібностей і здатностей значну увагу приділяють у розвинутих країнах світу. Водночас українська система освіти більшою мірою спрямована на підготовку економічних кадрів для фінансового та реального секторів економіки. Але з'ясовано, що підприємницька підготовка суттєво відрізняється від економічної освіти за своїм змістом і прикладним значенням.

За таких умов загострюється питання соціалізації молоді через посилення в неї позитивної мотивації до підприємницької діяльності, розвитку підприємницьких якостей і здатностей. Реалізацію цієї задачі з-поміж іншого вбачаємо у формуванні підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання як потенційних фахівців, зорієнтованих на підготовку кваліфікованих робітників, які будуть активно задіяні в народногосподарському виробництві.

Для кращого розуміння сутності та значимості підприємницької компетентності проаналізовано офіційні документи та науково-теоретичні джерела. Також визначено комплекс якостей і здатностей, необхідних сучасному підприємцю. Закономірну відмінність підприємницької компетентності педагогів професійного навчання вбачаємо в тому, що її сформованість уможливорює процес формування мотиваційних установок на підприємницьку діяльність, необхідних якостей та здатностей в учнів ЗПТО.

З урахуванням результатів проведеного дослідження представлено авторське трактування «підприємницької компетентності педагога професійного навчання» як динамічної комбінації знань економічного і правового характеру, мотиваційних установок, практичних здатностей, системи цінностей, особистісних підприємницьких характеристик, необхідних як для здійснення підприємницької діяльності, так і для формування підприємницької компетентності в здобувачів професійно-технічної освіти.

Зважаючи на теоретико-методологічні обґрунтування особливостей структурування компетентностей, виокремлено ціннісно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, емоційно-вольовий компоненти в структурі підприємницької компетентності майбутніх педагогів професійного навчання.

РОЗДІЛ 2. СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ У ФАХОВІЙ ПІДГОТОВЦІ

2.1. Критерії та рівні сформованості підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання

Значущою складовою будь-якої цілісної педагогічної системи виступає оцінювально-результативний компонент, оскільки він дозволяє встановлювати ефективний зворотний зв'язок, відстежувати динаміку процесу професійної підготовки і в кінцевому рахунку оцінити досягнуті результати. Головним інструментом оцінювання проміжного та кінцевого продукту педагогічного дослідження виступає діагностика. Без діагностики неможливе ефективне управління дидактичним процесом.

Зміст діагностики вбачають в аргументованому визначенні «певного стану об'єкта (рівня здібностей, знань, розумового розвитку професійної придатності тощо)» [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 96]. Педагогічну діагностику розглядають як поєднання прийомів контролювання та оцінювання з метою вирішення задач щодо підвищення ефективності освітнього процесу, диференціації здобувачів освіти, покращення освітніх програм і методів педагогічного впливу [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 264].

Педагогічна діагностика не є самоціллю, її значущість полягає в забезпеченні зворотного зв'язку в педагогічній системі. Наука виділяє такі її функції, як контролювально-коректувальну, прогностичну і виховну. Зміст першої проявляється в отриманні даних про стан педагогічного процесу для його коригування; друга означає передбачення можливих результатів, прогнозування змін у розвитку здобувачів освіти в майбутньому; значення третьої в тому, що під час діагностування педагог має можливість навчати і виховувати.

Предметом педагогічної діагностики виступають, по-перше, результати навчання у вигляді оцінки знань (академічні досягнення здобувачів освіти); результати освітнього процесу як сформовані соціальні, емоційні, моральні характеристики колективу і особистості зокрема; результати педагогічного впливу на становлення особистості як сформовані новоутворення і психологічні якості. Іншими словами, діагностуванню як періодичному дослідженню підлягають рівень знань здобувачів освіти, ступінь їхнього соціального і психічного розвитку, що відповідає трьом функціям освітнього процесу – навчальній, виховній та розвивальній.

Визначення критеріїв вважається першим, детермінуючим та найсуттєвішим етапом дослідження, що є систематизованим процесом вимірювання для визначення найефективнішого способу виконання певної роботи [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 96]. У словнику іншомовних слів критерій трактується як мірило, підґрунтя для оцінки, основа для визначення якогось явища, процесу, або класифікації певної сукупності [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 325].

У визначених критеріях повинні встановлюватися зв'язки між структурними компонентами досліджуваного явища чи процесу, чітко розкриватися всі важливі закономірності його функціонування і розвитку, прослідковуватися часова та просторова динаміка вимірюваної якості. Застосування комплексу якісних і кількісних показників для уточнення певного критерію сприяє визначенню ступеня його вираження [Ошибка! Источник ссылки не найден.]. На думку науковців, одним з провідних завдань викладачів при визначенні критеріїв є як найточніше формулювання очікуваних навчальних результатів через лаконічний, узагальнений опис дій здобувачів освіти [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 16].

Критерії і показники якості освітнього процесу виступають систематизованою сукупністю ознак, на основі яких оцінюються умови, якість процесу і результат освітньої взаємодії всіх учасників, ступінь відповідності досягнень поставленим цілям [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 434]. Під критерієм ми розуміємо факт, сутнісну ознаку, що свідчить про наявність

або відсутність певного феномену та про зміни, які відбулися в досліджуваному педагогічному явищі. Показник має більш конкретний характер, оскільки фіксує ступінь прояву критерію.

Критеріально-оцінювальний апарат, розроблений в контексті нашого дослідження, відповідає принципам: гуманізму (процедура оцінювання з використанням критеріїв та показників не допускає негативної оцінки особистості як такої і забезпечує її активну участь в оцінювальній діяльності); об'єктивності (передбачена можливість кількісно-якісних вимірювань ґрунтується на однозначності використовуваної термінології); поліаспектності (показники охоплюють всі істотні характеристики досліджуваного об'єкта).

В якості базових критеріїв оцінювання сформованості підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання було визначено ціннісно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, емоційно-вольовий критерії, які розкривають зміст провідних характеристик компонентів означеної компетентності.

Ціннісно-мотиваційний критерій інтегрує усвідомлене ставлення до підприємницької діяльності як важливого соціально-економічного явища, мотиваційні установки на формування підприємницької компетентності в процесі фахової підготовки для досягнення значних результатів під час подальшої професійної та навчальної діяльності, зорієнтованість на опанування економічних і правових знань, розвиток підприємницьких здатностей і рис характеру, психологічна налаштованість на формування підприємницької компетентності в учнів закладів професійно-технічної освіти під час майбутньої педагогічної діяльності.

Когнітивний критерій виявляє основи економічно-фінансової та правової грамотності як необхідну комбінацію знань про юридичні та економічні засади започаткування підприємницької діяльності, планування, організування, контролювання її розвитку, основні загрози та шляхи підвищення ефективності бізнесу, а також методичні знання як передумову формування підприємницької компетентності в учнів закладів професійно-технічної освіти.

Діяльнісний критерій передбачає сформованість здатностей: генерувати, оцінювати та трансформувати ідеї щодо створення нових матеріальних цінностей; розробляти бізнес-план на основі обраної ідеї; здійснювати маркетингові міні-дослідження ринку; знаходити і ощадливо використовувати ресурси; розв'язувати підприємницькі задачі; ефективно співпрацювати в команді, дотримуючись норм ділового етикету; планувати, організовувати та контролювати діяльність учнів закладів професійно-технічної освіти, спрямовану на формування в них елементів підприємницької компетентності.

Емоційно-вольовий критерій об'єднує підприємницькі риси характеру, вміння долати психологічні бар'єри, пов'язані з неоднозначністю, невизначеністю та ризиками, спрямованість на подолання труднощів, виявлення та усунення їх причин, рефлексивні здатності, здатності до самоосвіти та саморозвитку.

Кожний із критеріїв є свого роду взірцевим баченням системи складових підприємницької компетентності. Порівняння існуючих результатів з бажаними дасть можливість установити ступінь відповідності фактичних досягнень запланованим. Конкретизація критеріїв оцінювання сукупністю показників сприяє ефективному визначенню рівнів сформованості підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Критерії та показники сформованості підприємницької компетентності
в майбутніх педагогів професійного навчання**

Критерії	Показники		
<i>Ціннісно-мотиваційний</i>	Усвідомлене ставлення до підприємництва як важливого соціально-економічного явища	Мотиваційні установки на здійснення підприємницької діяльності	Позитивна мотивація до формування підприємницької компетентності в учнів закладів професійно-технічної освіти
<i>Когнітивний</i>	Комплексні економічно-фінансові та правові знання, потрібні для підприємницької діяльності	Професійні знання, необхідні для здійснення фахової діяльності	Методичні знання для навчання учнів ЗПТО основам підприємництва

<i>Діяльнісний</i>	Сформованість здатності до аналізу, генерування ідей	Сформованість здатності до проектування	Сформованість здатності до формування в учнів ЗПТО підприємницьких умінь та якостей
<i>Емоційно-вольовий</i>	Сформованість підприємницьких рис характеру	Сформованість рефлексивних здатностей	Сформованість здатностей до саморозвитку

Студіювання наукових джерел указує на неоднозначність поглядів щодо встановлення рівнів сформованості певного досліджуваного об'єкта. Деякі вчені є прибічниками трирівневої градації, визначаючи низький рівень як відтворювальний, або репродуктивний; середній – відтворювально-творчий, або евристичний, а високий як творчий [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Перший рівень п'ятирівневого процесу формування умінь ідентифікують базові, початкові уміння, що синтезують сприйняття мети діяльності та пошук способів її реалізації з використанням уже сформованої бази знань і навичок шляхом проб і помилок. До другого рівня віднесено не надто вмилу діяльність, здійснювану на основі знань про способи її виконання із застосуванням не типових для цієї діяльності методів. Третій рівень будується на розрізних загальних уміннях які є досить розвиненими, але вузькими, специфічними для використання в різних видах діяльності. Четвертий рівень репрезентує високо розвинуте вміння як творче використання знань і навичок діяльності певного виду, детерміноване сприйняттям мети і вмотивованим вибором методу її втілення. Найвищий, п'ятий рівень описується здатністю творчого застосування різних умінь [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**, с. 156].

Для забезпечення процесу діагностики динаміки формування підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання під час фахової підготовки на підставі визначених критеріїв установемо та опишемо високий, достатній, середній і низький рівні сформованості означеної компетентності у здобувачів освіти.

За ціннісно-мотиваційним критерієм:

1) високий рівень – позитивне сприймання принципів і результатів підприємницької діяльності; прагнення створювати нові матеріальні цінності

для поступу науково-технічного прогресу і піднесення добробуту країни; розуміння значної суспільної відповідальності підприємця за результати своєї активно-перетворювальної діяльності; потреба в постійному оновленні знань; готовність до частоті зміни видів діяльності; творче та водночас раціональне ставлення до роботи; усвідомлення необхідності запровадження інноваційних підходів і методів у підприємницькій діяльності; розуміння закономірності формування підприємницької компетентності в учнів закладів професійно-технічної освіти;

2) достатній рівень – більш позитивне, ніж негативне ставлення до підприємництва як фундаментальної інституції ринкової економіки; чітко виражений інтерес до підприємницької діяльності; цілеспрямованість, превалювання процесуально-змістовних мотивів над зовнішніми, що спричиняє бажання продукування нових економічних благ для задоволення індивідуальних та суспільних потреб; визнання першочерговості цілей примноження особистих доходів з усвідомленням певної міри правової та екологічної відповідальності за результати самостійної, ініціативної господарської діяльності; загалом позитивне ставлення до формування підприємницької компетентності в учнів закладів професійно-технічної освіти, але педагогу професійного навчання відводиться другорядна роль у цьому процесі;

3) середній рівень – нейтральне ставлення до підприємницької діяльності; обмежений інтерес до підприємництва; недостатнє усвідомлення економічної, юридичної та екологічної відповідальності самостійних суб'єктів господарювання за суспільний ефект своєї діяльності; слабо виражена потреба в реалізації власного потенціалу, боязнь помилок і ризикових ситуацій; недостатнє розуміння важливості формування підприємницької компетентності в учнів закладів професійно-технічної освіти, зокрема педагогами професійного навчання;

4) низький рівень – негативне ставлення до підприємницької діяльності як основної ланки ліберальної економіки; нівельований інтерес до підприємництва як способу реалізації власних можливостей; зовнішні мотиви

переважають над внутрішніми, мотиви уникнення невдач заступають мотиви досягнення життєвого успіху; неусвідомлене поняття відповідальності за наслідки господарської діяльності перед іншими членами суспільства; виражене бажання піднесення особистого добробуту за рахунок інших учасників економічних відносин; негативне ставлення до формування підприємницької компетентності в учнів закладів професійно-технічної освіти, знецінення ролі педагога професійного навчання в цьому процесі.

За когнітивним критерієм:

1) високий рівень – структуровані динамічні знання принципів функціонування ринкової економіки, правових засад створення і розвитку власного бізнесу, його економічних основ та фінансового забезпечення; систематизовані навчально-методичні знання, зокрема щодо методів і прийомів інноваційних педагогічних технологій для активізації навчально-пізнавальної активності учнів ЗПТО з метою формування в них підприємницьких мотивів, здатностей і якостей;

2) достатній рівень – загальні знання про сутність економічних відносин в умовах ринку, цілісне розуміння правових і матеріально-технологічних основ реалізації підприємницького потенціалу; комплексні знання про форми організації, дидактичні методи, засоби і прийоми формування в учнів ЗПТО всіх складових підприємницької компетентності, не повною мірою виражена самостійність під час проектування виробничої та педагогічної діяльності;

3) середній рівень – поверхневі знання про ринкове середовище, мету, умови, закономірності, способи і засоби провадження підприємницької господарської діяльності; незначна здатність до самостійної орієнтації в інформаційному просторі; обмежені знання методики планування, організування і контролювання урочної та позаурочної діяльності учнів ЗПТО з метою формування в них основ підприємницької компетентності;

4) низький рівень – мінімальні знання, що базуються на початкових уявленнях про економічні явища і процеси, теоретичні та практичні засади здійснення підприємницької діяльності; фрагментарні знання про дидактичні форми, засоби, методи і прийоми доцільні при формування в учнів ЗПТО

системи підприємницьких знань, комплексу здатностей і якостей, необхідних самостійним суб'єктам господарювання в умовах ринку.

За діяльним критерієм:

1) високий рівень – аналітичні здатності до визначення релевантності, обробки, систематизації, узагальнення інформації про ресурсне забезпечення, виробничі та маркетингові можливості, конкурентне середовище для прийняття стратегічних, тактичних і оперативних підприємницьких рішень; здатності не тільки знаходити ідеї, а й трансформувати їх в творчі проекти для виготовлення якісно нового або модифікованого продукту; вміння адекватно реагувати на зміну ситуації, визначати пріоритетність дій, ощадливо використовувати та розумно розподіляти ресурси для практичного втілення бізнес-проектів; здатність успішно комунікувати з дотриманням норм ділового етикету, відстоювати особисту точку зору, створювати сприятливу атмосферу для продуктивного спілкування; здатність ефективно співпрацювати в колективі, проявляючи лідерські якості, для створення матеріального і нематеріального продукту; здатність ініціювати активно-перетворювальну діяльність, планувати, організовувати, координувати і контролювати її; сміливо брати на себе відповідальність за наслідки особистої і колективної роботи.

2) достатній рівень – здатність аналізувати реальні виробничі ситуації на основі наявних знань підприємницького характеру, але виникають ускладнення з визначенням відповідності інформації, її систематизацією та класифікацією; здатності використання інформації для створення нових проектів, тактичного і операційного планування, але при розробці бізнес-плану виникає необхідність сторонньої допомоги; недостатньо чітко виявляється вміння оптимально розподіляти і використовувати матеріальні й трудові ресурси; певна самостійність при вирішенні виробничих задач, але при виникненні проблем не вистачає рішучості брати відповідальність на себе; здатність до прогнозування, планування та організації діяльності підприємницького характеру з учнями ЗПТО, але недостатньо виявлена здатність до активних, ініціативних дій щодо реалізації намічених цілей; дотримання основних правил ділового спілкування, вміння командної співпраці, аргументованого формулювання та відстоювання

своїх позицій, але недостатньо виявляється здатність прогнозувати та коригувати перебіг ділового спілкування, прогнозувати його результат;

3) середній рівень – обмежена здатність аналізувати та формалізувати бізнес-ситуації, процес прийняття рішень вимагає сторонньої допомоги викладача або одногрупників; недостатня здатність продукувати нові ідеї для створення цінностей, особливо в ризикових або нестандартних ситуаціях, недостатньо сформовані уміння реалізовувати на практиці бізнес-проекти; виникають ускладнення в процесі пошуку можливостей для створення нової продукції; обмежена здатність до самостійного розв'язування задач підприємницького спрямування, виявлення активної творчої ініціативи, відповідальності за наслідки ділових рішень; часто і з легкістю відступається при виконанні складних завдань; можуть виникати проблеми під час групової комунікації, неспроможність дослухатися і поважати думки співрозмовників, злагоджено співпрацювати, контролювати власну поведінку і виявляти лідерські якості;

4) низький рівень – мінімальна здатність аналізувати стан ринкового середовища, наявні ресурсні можливості і перспективи для прийняття відповідних управлінських рішень; нездатність самостійного пошуку підприємницьких ідей та визначення цілей діяльності підприємницького спрямування; значно обмежені здатності до розробки нових проєктів та визначення ресурсного потенціалу; невміння прогнозувати кінцевий результат власної та колективної діяльності; безініціативність, відсутність організаторських та управлінських умінь, залежність від сторонньої допомоги та керування дій; переважає виконавський тип діяльності, пасивна життєва позиція; відсутність навичок командної роботи; відсутнє стремління до налагодження ділових контактів, невміння вести діалог, утверджувати лідируючі позиції в колективі; нездатність до відстоювання власної думки.

За емоційно-вольовим критерієм:

1) високий рівень – чітко проявляються цілеспрямованість, активність, ініціативність, самостійність, креативність, лідерські якості, сміливо приймаються нові виклики, інноваційні та ризикові проєкти стимулюють до

аккумуляції наявного потенціалу, розвитку сформованих здатностей і викриття нових можливостей; систематична самодіагностика і самооцінювання; сталі прагнення до самокорекції та самовдосконалення, розвиток своїх сильних характеристик та скорочення або компенсація недоліків.

2) достатній рівень – прагнення до свободи самовираження, активного задоволення власних потреб, але самостійність і незалежність не надто чітко проявляється при виконанні практичних завдань; виражена здатність до розважного ризику, але бракує стратегічної спрямованості, ініціативності та креативності під час реалізації нових проєктів; сприйняття труднощів як стимулів продуктивної діяльності, але не завжди вистачає наснаги йти до кінця; здатність докладати інтелектуальні та вольові зусилля для коректування отриманих результатів; розвинені здатності самоаналізу, самоконтролю;

3) середній рівень – помірна здатність до виявлення самостійності, епізодична ініціативність, недостатня активність та здатність ризикувати, нечітко виражена креативність; мінімальне бажання до отримання нового практичного досвіду та формування умінь; частково сформовані рефлексивні здатності, постійна необхідність зовнішнього оцінювання, схвалення, проявів підтримки і стимулювання діяльності; незначні уміння самоконтролю та саморозвитку;

4) низький рівень – відсутні прояви ініціативної самоорганізації, лідерські якості; в колективній діяльності превалює пасивна позиція невтручання; яскраво виражена невпевненість у своїх можливостях, занижена самооцінка; нездатність творчо і позитивно мислити; неспроможність самостійно оцінити індивідуальний потенціал, якість і значущість виконаної роботи; невміння здійснювати самоаналіз, контролювати розподіл емоційних ресурсів та керувати ними.

Для визначення рівня сформованості підприємницької компетентності у майбутніх педагогів професійного навчання було розроблено комплексний опитувальник, який складається з чотирьох частин, відповідно до структури підприємницької компетентності (див. додаток Б).

Здійснюючи аналіз отриманих результатів діагностування, керувались абсолютними та відносними показниками кількості правильно виконаних завдань; враховували здатність осмислювати питання, характеризувати сутність явищ і процесів; уміння розкривати логічні зв'язки та закономірності з використанням наявних знань; здатність трансформувати знання для розв'язання нетипових задач [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 172].

Для визначення рівня сформованості підприємницької компетентності за мотиваційно-ціннісним критерієм запропонували здобувачам освіти розв'язати тести (перша частина). Розробляючи комплекс тестових запитань, керувалися науково обґрунтованими вимогами щодо діагностичної відповідності цілям дослідження, максимальної простоти, лаконічності та зрозумілості змісту, надійності отриманих результатів, неупередженості й об'єктивності оцінювання. До кожного питання тесту пропонувалось чотири варіанти закритих відповідей відповідно до визначених нами рівнів: 1) високий; 2) достатній; 3) середній; 4) низький.

Друга частина опитувальника складалась із тестів, завдань на відповідність, задач економічного змісту та практичного завдання методичного характеру. Тести містили запитання, спрямовані на виявлення правових знань, зокрема знання класифікації підприємств за формою власності майна, правовим статусом і організаційною формою господарювання, метою і характером діяльності, закріпленими в Законі України «Про підприємства в Україні»; знання переліку базових законодавчих актів, що юридично врегульовують механізм здійснення підприємництва, основних правил реєстрації підприємницької діяльності. Виконуючи завдання на встановлення відповідності, студенти мали встановити зв'язок між економічними поняттями (підприємство, суб'єкти підприємницької діяльності, статут підприємства, статутний фонд підприємства, установчий договір, валовий прибуток, нормальний прибуток, дивіденди, комерційне підприємництво, фінансове підприємництво) та їхніми дефініціями. Розв'язання задач передбачало визначення прибутку підприємства на основі даних про ціну, обсяги продукції, постійні та змінні витрати. При виконанні п'ятого завдання майбутнім

фахівцям треба було: запропонувати тему і форму позаурочного заходу для учнів ЗПТО з метою формування в них підприємницької компетентності; назвати дидактичні методи навчання, доцільні для використання в цій ситуації; визначити, які знання і здатності підприємницької діяльності можна формувати під час цього заходу.

Метою цього елемента процесу діагностування було визначення сформованості складників підприємницької компетентності за когнітивним критерієм, що об'єднує правові та економічні знання підприємницького спрямування та основи методичних знань, необхідних для формування підприємницької компетентності в учнів ЗПТО.

Аналізуючи кількісні показники рівня сформованості підприємницької компетентності майбутніх педагогів професійного навчання за когнітивним критерієм, звертали увагу на відсоток правильно виконаних тестів і завдань у їх загальному обсязі. Високому рівню відповідає показник від 90 % до 100 %; достатньому – від 89 % до 74 %; середньому – 73 – 60 %; низькому – 59 % або менше. Перевірка якісних результатів розв'язування задач з другої частини опитувальника передбачала оцінювання за такими критеріальними ознаками: наскільки правильно і відповідно застосовуються знання для розв'язання задачі; який ступінь значущості допущених під час розв'язування задач математичних прорахунків та погрешностей в аналітичних міркуваннях; наскільки повно розв'язана задача.

Виявленню рівня сформованості підприємницької компетентності за діяльнісним критерієм сприяло виконання здобувачами освіти комплексу завдань: запропонувати максимальну кількість ідей щодо створення доступної підприємницької діяльності; оцінити альтернативу і обрати пріоритетний варіант; проаналізувати ідею на основі визначення її сильних і слабких сторін (SWOT-аналіз); оцінити можливу прибутковість майбутнього підприємства з урахуванням місцевої конкуренції та ринку збуту; перелічити основні моменти, які треба врахувати при розробці бізнес-плану для започаткування підприємницької діяльності; придумати назву новоствореного підприємства, визначити його місію, розробити рекламний слоган.

Результати продуктів діяльності здобувачів освіти оцінювали на підставі виявлених аналітичних умінь, здатностей доцільно і обґрунтовано застосовувати наявні економічні знання, генерувати креативні ідеї, чітко і лаконічно викладати думки.

Показники сформованості емоційно-вольового компонента підприємницької компетентності відображають наявність підприємницьких рис у особистості. Тому для діагностування за емоційно-вольовим критерієм було розроблено тести, які містили запитання на визначення: самостійності в питаннях управління, планування, організування, контролювання творчої роботи колективу; рішучості та ініціативності при започаткуванні нової справи; впевненості в кінцевому результаті; готовності брати на себе відповідальність за діяльність всієї команди; комунікативних здатностей; умінь розв'язувати конфліктні ситуації та створювати доброзичливу атмосферу в колективі. Крім тестів майбутнім фахівцям запропонувати обрати одну з чотирьох психологічних характеристик (відповідно високому, достатньому, середньому і низькому рівням), яка найбільше узагальнює специфічні риси особистості.

Розроблена система критеріїв, уточнених показниками, лягла в основу діагностування здобувачів освіти груп 23 а – Пр (М), 23 б – Пр (М), спеціальності 015.18 Професійна освіта (Технологія виробництва і переробки продуктів сільського господарства) Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка з метою виявлення рівнів сформованості у них підприємницької компетентності.

За результатами діагностування за ціннісно-мотиваційним критерієм можна констатувати, що тільки 11% майбутніх фахівців мають високий рівень, 37% – достатній, 33% – середній і 19% – низький. Якісний аналіз показав, що загалом більш позитивне, ніж негативне або нейтральне сприйняття майбутніми педагогами професійного навчання змісту підприємницької діяльності, розуміння її непересічної значущості для примноження добробуту країни та сприяння НТП, достатнє усвідомлення високої відповідальності за результати цієї діяльності перед іншими учасниками виробничих відносин, але в питанні визначення пріоритетності задоволення суспільних чи особистих

потреб на перше місце ставиться збільшення власних статків. Більшість майбутніх фахівців при виборі варіанту, в якому найбільш точно відображено їхнє розуміння підприємницької діяльності, зупинилися на другому, що відповідає достатньому рівню. З іншого боку, з'ясували недооцінювання важливості формування підприємницької компетентності в учнів ЗПТО та ролі педагогів професійного навчання в цьому процесі.

При виконанні завдань із другої частини опитувальника 7 % реципієнтів неправильно ідентифікували або плутали зміст понять, які можна назвати ключовими в підприємницькій сфері. Обсяг правових і економічних знань щодо створення та провадження підприємництва також виявився обмеженим, а до розв'язування задач 24 % студентів навіть не приступили. Аналіз робіт тих здобувачів освіти, які все ж таки намагались розв'язати задачі, виявив недостатнє володіння категоріальним апаратом. При поясненні дій іноді плутались поняття прибутку і заробітку, середнього і граничного продукту. Виникли складнощі і з пропонуванням теми позанавчального заходу для учнів ЗПТО, визначенням форми і методів його проведення під час виконання методичного завдання. Проаналізовані результати засвідчують таку сформованість підприємницької компетентності за когнітивним критерієм: високий рівень – 7%, достатній – 14%, середній рівень – 51%, низький – 22%.

Підсумком діагностування за емоційно-вольовим критерієм стало виявлення високого рівня сформованості підприємницької компетентності у 13% опитаних, достатній – у 16%, середній – 40%, низький – 31%.

Пріоритетність у визначенні рівня сформованості підприємницької компетентності відводимо діяльнісному критерію, оскільки вважаємо, що саме практичні здатності максимально детермінують успіх самостійної, ініціативної активно-перетворювальної діяльності. Відсоткове співвідношення отриманих у ході діагностування за діялісним критерієм даних дозволило зафіксувати високий рівень у 3% майбутніх педагогів професійного навчання, достатній – у 19%, середній рівень – у 41% і низький – у 37%.

Отже, з метою діагностування рівня сформованості підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання було розроблено

систему показників і критеріїв, які віддзеркалюють суть і структуру досліджуваного феномена. На підставі ступеня вираження ціннісно-мотиваційного, когнітивного, діяльнісного, та емоційно-вольового критеріїв визначено високий, достатній, середній та низький рівні сформованості у здобувачів освіти необхідних складових підприємницької компетентності. Отримані дані підтверджують необхідність розробки і впровадження методики формування підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання в процесі фахової підготовки.

2.2. Методика формування підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання

Реалізація усіх етапів процесу формування підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання неможлива без розробки ефективної методики як сукупності доцільних методів, прийомів, форм і засобів діяльності, спрямованих на ефективне творення всіх компонентів означеної компетентності в здобувачів освіти під час фахової підготовки.

Пропонована нами методика базується на вирішенні системи взаємопов'язаних і фахово-орієнтованих завдань щодо формування в майбутніх педагогів професійного навчання:

1) стійких мотиваційних орієнтирів на набуття підприємницьких знань, здатностей та емоційно-вольових якостей та мотиваційних установок на формування підприємницької компетентності в учнів ЗПТО в процесі майбутньої педагогічної діяльності;

2) комплексних правових та економічних знань, необхідних для запровадження та успішного здійснення підприємницької діяльності, а також методичних знань для формування підприємницької компетентності в учнів закладів професійно-технічної освіти;

3) практичних здатностей підприємницького характеру та педагогічних здатностей ефективної організації та управління роботою учнівського

колективу для реалізації освітньої мети щодо формування складових підприємницької компетентності в підростаючого покоління;

4) особистісних якостей, необхідних як для людини підприємливого типу, так і для успішного педагога (підприємливість, активність, цілеспрямованість, ініціативність, ризикованість, креативність, наполегливість, самостійність, гнучкість, відповідальність за наслідки своєї діяльності, емпатія, повага до інших, емоційний інтелект, уміння об'єктивного самоаналізу та самооцінювання, стійке прагнення до самозростання).

Мотивація в психолого-педагогічних джерелах розглядається як фундаментальний фактор цілеспрямованої, регульованої діяльності індивідуума та ототожнюється із системою суміжних, взаємозв'язаних чинників, що створюють спонукальну дію, спричиняючи свідому активність людини та визначаючи лінію її поведінки.

Педагоги вбачають у мотивації співвідношення між цілепокладанням особистості та резервами її внутрішньої активності, створеними на основі існуючих бажань, потреб, можливостей [Ошибка! Источник ссылки не найден.]. Мотиви опанування нових знань психологи досліджують як чинники, що спричиняють коригування поведінки людини, побудованої на наявних знаннях. Зовнішня мотивація стимулює розвиток суто пізнавальної функції, а для того, щоб відбулася інтеграція нових знань у систему оцінної та регулюючої функцій, необхідно задіяти внутрішню мотивацію, яка може гарантувати засвоєння знань на рівні особистісних духовних цінностей для використання їх у нестандартних ситуаціях [Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 39].

Значний рівень позитивної мотивації може компенсувати не надто розвинуті здібності, однак жодні, навіть феноменальні, здібності не в змозі замінити навчальні мотиви або ж низький ступінь їх прояву для досягнення високих результатів у навчальній діяльності. При компаративній характеристиці ролі інтелектуального і мотиваційного чинників у процесі опанування знань перевага надається другому, тому перебіг освітнього процесу

обов'язково ґрунтується на принципі його мотиваційного забезпечення **[Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 266, 268]**.

Як рушійна сила будь-якої діяльності мотивація визначає розвиток навчально-пізнавальної сфери. Відповідно, від сформованості навчальної мотивації залежить успішність підсумкових досягнень. Виходячи зі ставлення здобувачів освіти до освітнього процесу, зокрема до мотивів, цілей, емоцій, навчальної діяльності, що в сукупності створюють уміння вчитися, виділяють такі типи навчальної мотивації:

- нейтральна або пасивна, що характеризується нестійкими мотивами інтересу до зовнішніх результатів навчання;
- аморфно-ситуативна – ототожнюється з широким пізнавальним мотивом, вираженим у зацікавленості результатами навчання, тобто стійкого інтересу до набуття певних знань і здатностей;
- усвідомлено-пізнавальна мотивація як інтерес до різних способів отримання знань, усвідомлене співвідношення мотивів і цілей своїх дій, що втілюється в навчально-пізнавальних мотивах;
- ініціативно-творча як усвідомлене співвідношення власних цілей і комплексу мотивів удосконалення способів навчально-пізнавальної діяльності;
- особистісна мотивація – виражається через мотиви вдосконалення способів співпраці під час навчально-пізнавальної діяльності, мотиви відповідальності, що ґрунтуються на усвідомленні причетності до результатів спільної навчальної діяльності **[Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 43]**.

Мотивація до підприємницької діяльності виступає як механізм застосування зовнішніх і внутрішніх мотивів для піднесення ділової активності, спрямованої на досягнення успіхів у бізнесі **[Ошибка! Источник ссылки не найден.]**. Мотиви як складне психологічне утворення є продуктом мотиваційного процесу, спрямованим на активізацію або пригнічення діяльності людини з метою задоволення усвідомлених або й неусвідомлених існуючих потреб. Мотиваційна система об'єднує спонукання, переживання, ідеї, бажання, установки, уявлення, почуття, потяги, звички, потреби, схильності, а також умови життєдіяльності **[Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 455]**.

Існують позитивні і негативні мотиви підприємницької діяльності. Негативні мотиватори, серед яких складності з працевлаштуванням за наймом, недостатня заробітна плата, незадоволення професійним або соціальним статусом, впливають на рішення людини започаткувати власну справу, але через низку конфліктних ситуацій та протиріч. Актуалізуємо свою увагу на позитивній мотивації створення та розвитку бізнесу. Сучасний підприємець уже не мотивується лише бажанням особистого збагачення, коло його інтересів лежить в площині перетину різних соціально-економічних сфер. Задоволення особистих амбіцій ділової підприємливої людини щодо самоствердження через розвиток творчого потенціалу, самореалізації в ділових партнерських контактах, посилення конкурентоздатності своїх підприємницьких позицій прямо чи опосередковано, але обов'язково торкається питання задоволення суспільних потреб громадян, примноження добробуту країни загалом. Тому мотивація підприємництва базується на стимулюванні активної самостійної діяльності, прагнення домінувати, ініціювати, реалізовувати інновації.

Завдання щодо формування ціннісно-мотиваційного компонента підприємницької компетентності стосується не тільки посилення позитивної підприємницької мотивації майбутніх педагогів професійного навчання, а й інтегрує їхню професійну спрямованість на реалізацію цілей щодо мотивування учнів ЗПТО до морально-ціннісної ідентифікації себе самостійними суб'єктами господарювання в умовах ринкової економіки. Наукові дослідження засвідчують існування негативної тенденції зорієнтованості молоді на збільшення власних матеріальних статків без участі в суспільній активно-перетворювальній діяльності. Тому до комплексу педагогічних питань, які вимагають першочергового вирішення, відноситься питання формування підприємницької культури підростаючого покоління шляхом заміни помилкових мотиваційних установок на нові, які сприятимуть подоланню відірваності від реальної економічної дійсності, допоможуть їм успішно протистояти негативним проявам ринкового середовища, закладуть основу для розвитку підприємницької свідомості [**Ошибка! Источник ссылки не найден.**].

Мотиваційно-сміслові установки здобувачів освіти формуються в процесі реалізації освітньо-професійної програми під час аудиторних занять, позанавчальної роботи, педагогічної практики. Для досягнення максимальних результатів необхідно скористатися передовим педагогічним досвідом підтримки демократичного стилю педагогічної комунікації, створення сприятливої морально-психологічної атмосфери під час колективної роботи на основі застосування особистісно-орієнтованих дидактичних методів і прийомів. На практичних заняттях варто створювати ситуації успіху для формування позитивних очікувань, бажання якомога повно розкрити свій потенціал, надання впевненості у власних силах.

З метою посилення позитивної підприємницької мотивації насамперед пропонуємо розширяти кругозір здобувачів освіти цікавою актуальною інформацією про нові види підприємництва, зокрема соціального, яке на сьогодні становиться трендом в Україні, створює значний громадянський резонанс через велику суспільну користь, широкі можливості застосування підприємницької ініціативи для вирішення соціальних проблем.

Формуванню мотиваційних чинників сприятиме створення навчальних проєктів, для розробки яких знадобиться інформація про шляхи досягнення успіху найвідомішими підприємцями сучасності та минулого, які зробили значний вклад у розвиток не тільки своєї країни, а й усього світу (наприклад, Білл Гейтс, Стів Джобс, Марк Цукерберг, Джефф Безос, Ілон Маск та інші). Це можуть бути історії цілих родин видатних українських підприємців-меценатів Симеренків, Ханенків, Терещенків та інших, які своєю благодійністю підтримували культурний процес, розвиток нематеріальної сфери виробництва на теренах нашої країни.

Доцільно також долучати здобувачів освіти до віртуальних виставок-презентацій про підприємницькі ідеї, що змінили світ, а також підприємців, які були їх авторами. Під час захисту проєктів, обговорення нової інформації необхідно фокусувати увагу студентів на важливості цілеспрямованості, наполегливості, налаштованості на успіх для втілення в життя підприємницьких ідей.

Усвідомленню важливості підприємницької підготовки на всіх рівнях освіти для зміцнення соціально-економічних національних позицій сприятиме ознайомлення майбутніх педагогів професійного навчання з педагогічним досвідом розвинутих країн світу.

Зростання пізнавального інтересу і його трансформація в інтерес професійний буде відбуватися більш активно в процесі живого спілкування з підприємцями свого населеного пункту. Результати їхньої діяльності добре відомі громаді завдяки продукції або послугам, якими ми можемо користуватися, або через наповнення податками місцевого бюджету. Такого роду практико-орієнтована комунікація повинна не тільки зацікавити організацією власного бізнесу, а й посприяти усвідомленню необхідності опанування знаннями і здатностями, важливими для здійснення підприємницької діяльності, формування ціннісних орієнтирів і підприємницького характеру. Зважаючи на це, пропонуємо періодично організовувати зустрічі з успішними підприємцями свого регіону або екскурсії на приватні підприємства в рамках позанавчальної роботи.

Результати навчально-пізнавальної діяльності як цілісного, послідовного, гностично-практичного процесу, зорієнтованого на формування підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання, детермінуються злагожденістю освітньої діяльності викладачів навчальних дисциплін, вивчення яких сприятиме реалізації мети нашого дослідження.

Сформованість когнітивного компонента підприємницької компетентності передбачає передусім наявність економічних знань, які майбутні педагоги професійного навчання зможуть отримати при опануванні курсів «Економіка і організація виробництва», «Основи фермерського господарства». Навчальний матеріал цих дисциплін допоможе ознайомитись із теоретичними засадами економічного механізму функціонування виробничих підприємств різних форм власності, особливостями організації та удосконалення виробничих процесів у просторі та часі, методами розрахунку й обґрунтування господарських рішень, шляхами підвищення продуктивності виробничого підприємства.

Згідно з вимогами навчальної програми економіки і організації виробництва здобувачі освіти мають з'ясувати: зміст економічних категорій, сутність методів кількісної та якісної оцінки економічних явищ, раціонального використання матеріальних і трудових ресурсів, інтенсифікації виробництва на підставі науково-технічного прогресу, спеціалізації, концентрації та інтеграції підприємств, розвитку товарно-грошових відносин тощо. В плані практичної підготовки майбутні фахівці навчатися: вирішувати завдання, що виникають у виробничо-господарській діяльності підприємства, на підставі аналізу раціональних варіантів організаційно-планових дій; економічно обґрунтовувати технічні й організаційні заходи, які забезпечують ефективність виробництва; застосовувати теоретичні положення у вирішенні питань планування економіки та організації виробництва підприємств.

Методологічна основа когнітивного компонента підприємницької компетентності майбутніх педагогів професійного навчання закладається при опануванні навчальних курсів «Професійна педагогіка» і «Методика професійного навчання». Тому насамперед під час вивчення тем, присвячених проблемі становлення педагога професійного навчання, аналізу сучасних тенденцій модернізації професійної освіти, з урахуванням завдань, визначених у Стандарті вищої освіти України першого (бакалаврського) рівня, галузі знань 01 – «Освіта / Педагогіка», спеціальності 015 – «Професійна освіта (за спеціалізаціями)», пропонуємо до основних вимог, які пред'являються сучасному педагогу професійного навчання, включити вимогу щодо розвинутих складових підприємницької компетентності, а перелік базових завдань його професійної діяльності розширити завданнями, спрямованими на формування підприємницької компетентності в учнів ЗПТО. Теоретичні й практичні засади методичної підготовки мають поглиблюватися і розширюватися з огляду на специфіку процесу підприємницької підготовки учнів ЗПТО, що передбачає організаційно-діяльнісну зорієнтованість на розвиток у майбутніх кваліфікованих робітників позитивної підприємницької мотивації, практичних знань, здатностей і вмінь започаткування та розвитку

підприємницької діяльності, формування значущих підприємницьких якостей, здатностей до самоконтролю, саморозвитку та самовдосконалення.

Знання основних закономірностей професійного навчання учнів закладів професійно-технічної освіти, організаційних форм, методів і прийомів навчання, структури та специфіки процесу трудового, морально-етичного виховання мають закласти фундамент для моделювання власної системи педагогічної діяльності майбутнього педагога професійного навчання, спрямованої на реалізацію освітньої мети, яка включає цілі щодо розвитку підприємницької компетентності в учнів ЗПТО. Тому в контексті нашого дослідження вважаємо за необхідне сконцентруватися на опануванні тем, які характеризують зміст виробничої діяльності майбутніх кваліфікованих робітників, особливості їхнього професійного самовизначення, профорієнтації у процесі освітньої підготовки.

У систему цілей, якими структуровано загальну мету формування підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання, логічно включається опанування дисципліни «Інформатика». Комплекс необхідних когнітивних і діяльнісних надбань з галузі інформаційних технологій синтезує знання про генезис і розвиток сучасної системи інтернет-комунікації, специфіку програмного забезпечення, особливості користування засобами комп'ютерної комунікації для вирішення професійних задач, зокрема пошуку та аналізу інформації, дистанційного спілкування з учнями, їхніми батьками, колегами. Діяльнісний компонент підприємницької компетентності майбутніх педагогів професійного навчання поповниться стійкими навичками роботи із сучасними комп'ютерами та іншими гаджетами, прикладними програмами, корисними в контексті реалізації підприємницьких функцій, засобами комунікацій для доступу до локальних та глобальних інформаційних платформ, засобами мультимедіа для навчально-пізнавальної активізації учнів ЗПТО під час майбутньої педагогічної діяльності.

Контекстний зміст дисципліни «Охорона праці та безпека життєдіяльності», зорієнтований на формування в майбутніх педагогів професійного навчання підприємницької компетентності, допоможе в

усвідомленні необхідності дотримання норм і виконання правил з охорони праці, передбачених виробничою безпекою життєдіяльності. Фокусуємо увагу на темах, які розкривають сутність практичних заходів, спрямованих на мінімізацію ризиків та негативних ефектів в умовах виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру, зміст соціально-психологічних чинників ризику та їх наслідків, значення надання першої долікарської допомоги при невідкладних станах. Важливим у контексті нашого дослідження є висвітлення комплексу питань, присвячених методиці ознайомлення майбутніх фахівців зі специфікою опанування основних засад охорони праці у закладі освіти, вивчення правових і організаційних основ охорони праці, створення належних умов праці, убезпечення від впливу шкідливих виробничих чинників, дотримання санітарно-гігієнічних вимог на виробничому підприємстві, вивчення основ та заходів дотримання пожежної, електро- та вибухобезпеки, ознайомлення із заходами, спрямованими на запобігання виробничому травматизму та професійним захворюванням, на їх профілактику.

Аналіз реальних виробничих ситуацій, запропонованих викладачем, сприятиме виробленню в майбутніх педагогів професійного навчання особистої поведінкової стратегії в разі виникнення форс мажору на виробництві. Тому слід приділити увагу укладанню кейсів, що містять опис реальних небезпечних ситуацій на підприємствах, опрацювання яких максимізує ефективність моделювання можливих ризиків та способів діяльності у випадку їхнього виникнення. Також викладачу дисципліни «Охорона праці та безпека життєдіяльності» бажано сконцентруватися на виробленні навичок надання першої медичної допомоги при виникненні термічних, механічних, електричних, хімічних уражень. У контексті опанування цього навчального курсу формуються важливі особистісно-ціннісні підприємницькі новоутворення (уважність до себе та життя і здоров'я оточуючих, емпатія, відповідальність, турбота про підлеглих та колег).

З-поміж інших обов'язкових освітніх компонент, передбачених освітньо-професійними програмами першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 015 Професійна освіта (Технологія виробництва і переробки

продуктів сільського господарства), зауважуємо на значущості вивчення психології (психології праці), яка висвітлює результати наукових досліджень стосовно психологічної структури і сутності трудової діяльності, джерел активності суб'єкта господарювання, виробничої самостійності, творчості та креативності, особистісних інтересів, ідеалів і переконань; формування мотиваційних установок, цілей і рівнів домагань особистості, самооцінки і Я-концепції як невіддільної складової процесу формування підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання.

У процесі вивчення тем, інтегрованих у навчальний курс психології (психології праці) викладачі мають акцентувати увагу на особистісних характеристиках людини підприємливого типу, зауважуючи на її діловій діяльнісній спрямованості, яка має підтримуватися розвитком системи мотивів і цінностей, емоційно-вольових якостей для успішного ведення бізнесу. На практичних заняття доцільно організовувати тестування на визначення підприємницьких здібностей, власного психічного стану, що сприяє чи заважає реалізації підприємницького потенціалу. Самооцінка допоможе сформулювати вихідні положення для процесу самокорекції і самовдосконалення. Застосування прийомів експрес-діагностики сприятиме визначенню типу особистості (підприємницького, реалістичного, інтелектуального, соціального, конвенціонального або художнього), переважаючих індивідуальних характеристик та типів ділових партнерів, співпраця з якими може бути плідною або навпаки, дослідженню особливостей стійкості та концентрації уваги (див. додаток В). Результати діагностування будуть підставою для виконання психологічних вправ, зорієнтованих на зменшення або повне усунення негативних особистісних проявів, розширення кола однодумців, налагодження стосунків з оточуючими.

Змістове наповнення практичних та семінарських занять з психології повинно стати підґрунтям для вироблення навичок вербального та невербального спілкування, розв'язання конфліктних ситуацій, вирішення суперечливих моментів шляхом вмільої комунікації, розвитку компенсаторних можливостей у сфері відчуттів, зокрема в процесі трудової діяльності. На

основі сформованих теоретичних знань про функціональні можливості мислення, пам'яті, уяви створювати умови для діагностики та вдосконалення цих психічних процесів. Доцільно винести на самостійне опрацювання ознайомлення з методикою розвитку навичок ефективного запам'ятовування, творчої уяви, активного мислення, яка детально описується в науково-популярних видань, присвячених цій тематиці.

При викладанні навчальних дисциплін, контекстний зміст яких сприяє досягненню визначених нашим дослідженням цілей, поруч з усталеними дидактичними формами, методами і прийомами рекомендуємо використовувати доцільні елементи методики інтерактивного навчання, зорієнтованої на домінування активності здобувачів освіти під час занять, їхню розширену взаємодію не тільки з викладачем, а й один з одним.

Дані багатьох досліджень беззаперечно підтверджують, що використання інтерактивних підходів є найбільш ефективним шляхом поліпшення освітнього процесу в закладі вищої освіти. За умови активного залучення в навчально-виховну діяльність майбутні педагоги професійного навчання легше розуміють, осмислюють і запам'ятовують матеріал, а формування і розвиток практичних здатностей відбувається в невимушеній атмосфері співпраці та взаємодопомоги.

Роль викладача на інтерактивних заняттях зводиться до скеровування діяльності студентів на досягнення освітніх цілей. Викладач також розробляє план заняття (зазвичай це інтерактивні вправи та завдання, в ході виконання яких здобувачі освіти опановують матеріал). Мета інтерактивного навчання як спеціальної форми організації пізнавальної діяльності полягає у створенні комфортних умов для набуття знань та розвитку важливих здатностей, за яких майбутній фахівець відчуває свою інтелектуальну силу і успішність. Це максимізує продуктивність самого освітнього процесу щодо формування знань і вмінь, а також створює базу для самостійного вирішення проблем по закінченню терміну навчання.

Освітній процес, орієнтований на використання інтерактивних форм і методів навчання, конструється з урахуванням включеності в процес пізнання

всіх студентів групи без винятку. Спільна діяльність означає, що кожен вносить свій особливий індивідуальний внесок, в ході роботи відбувається обмін знаннями, ідеями, способами діяльності. В контексті нашого дослідження доцільно організовувати індивідуальну, парну і групову роботу, проєктну діяльність, рольові ігри, роботу з різними інформаційними джерелами.

Інтерактивні методи засновані на принципах активної взаємодії з опорою на колективний досвід та виявлення обов'язкового зворотного зв'язку. Створюється середовище освітнього спілкування, що характеризується відкритістю та рівноправністю учасників, накопиченням і примноженням спільних знань, можливістю взаємної оцінки і контролю. Викладач як модератор спрямовує майбутніх фахівців до самостійного пошуку, осмислення та засвоєння нових знань. Активність педагога поступається місцем активності студентів, його завданням стає створення умов для виявлення творчості та ініціативи. Викладач відмовляється від ролі своєрідного фільтра, що пропускає через себе навчальну інформацію, і виконує функцію помічника в роботі, одного з джерел інформації.

Робота здобувачів освіти в малих групах створюватиме сприятливі умови для виявлення кожним своїх інтелектуальних, комунікативних, творчих здібностей, індивідуального рівня теоретичної та практичної підготовки. Поділ академічної групи на мікрогрупи підвищить ефективність публічного обговорення під час дискусій, дебатів, круглих столів. У психологічно сприятливій атмосфері майбутні педагоги професійного навчання зможуть не соромлячись висувати оригінальні ідеї, відстоювати особисту думку, аргументуючи її фактами, брати участь у конструктивному діалозі.

Мета навчальної дискусії має конкретизуватися як пізнавальними, так і комунікативними цілями, тісно пов'язаними з темою. Якщо тема широка, то дискусія сприятиме збору і систематизації інформації, пошуку альтернатив, їх теоретичній інтерпретації та методологічному обґрунтуванню. Більш лаконічно сформульована тема дискусії вимагає ухвалення певних висновків. Під час дискусії учасники можуть або доповнювати один одного, або протиставляти власні доводи. Як правило, в дискусії присутні і ознаки діалогу, і риси спору,

тому некоректно перетворювати дискусію на суперечку, слід розглядати її як унікальну можливість зіставлення різних думок з одного питання.

Практичні та семінарські заняття повинні стати майданчиком для вирішення суспільно-економічних проблем з опертям на самостійно сформульовані напрацювання і судження, що виключає репродуктивне відтворення матеріалу, прочитаного в лекціях. Серед інтерактивних дидактичних методів і прийомів у цілях підвищення ефективності генерування ідей і думок щодо піднятих проблем, виокремлюємо такі, як «Займи позицію», «Мікрофон», «Продовж думку», «Мозкова атака».

З метою актуалізації пізнавальної діяльності ефективно проводити інтелектуальні розминки у формі експрес-опитування. Методичний прийом «Знаємо – хочемо дізнатися – дізналися» не тільки стимулює розумову діяльність щодо відтворення відомих знань, а й спонукає до рефлексії на заключній стадії заняття, заставляючи давати відповіді на запитання: «Що знаємо?», «Про що хотіли б дізнатися?», «Про що дізналися?». Прийоми «Дошка запитань», «Пошук цікавих запитань» полягають в оприлюдненні запитань, відповіді на які висвітлять саме ті аспекти теми, які цікавлять студентів. Наприкінці заняття за складеним списком запитань підводяться підсумки колективного, групового або індивідуального пошуку, сприйняття та осмислення інформації. Методичний прийом «Обмін проблемами» активізує розумові операції аналітичного характеру для визначення ключових питань з досліджуваної теми та формулювання на їх основі реальної проблеми, яка пропонується до розв'язання однією мікрогрупою іншій.

Обов'язковою стадією навчальних занять в контексті формування в майбутніх педагогів професійного навчання підприємницької компетентності має бути рефлексія як процес аналізу й оцінювання результатів досягнення цілей, зіставлення їх із запланованими. При цьому передбачається контроль не тільки рівня засвоєння зовнішнього змісту предмета вивчення, а й змісту внутрішнього (умінь, навичок, способів діяльності, компетентнісного зростання майбутнього фахівця), саме зіставлення досягнутого результату із

запланованим, досягнутого й початкового рівнів повинно надати підстави для оцінки.

Поряд із традиційними кількісними характеристиками, велику роль відіграють якісні (зокрема вербальні). Перевіряються не тільки знання, вміння й навички, а й засвоєні способи діяльності, розвиток підприємницьких і фахових здібностей, особистісних якостей здобувачів освіти. Для цього необхідно застосовувати широкий спектр методик самооцінки, взаємооцінювання. В умовах компетентнісного підходу оцінка втрачає свою каральну функцію, а виступає засобом діагностики, мотивації, заохочення, інформування про наявні прогалини в знаннях. Такі форми роботи, як самооцінювання, взаємооцінювання (в парах і групах), порівняння своєї оцінки з оцінками викладача або однокласників мають спрямовуватись не тільки на результати навчання, а й на способи їх досягнення, хід розумових операцій (з чого почав?, які дії виконував?, як міркував?).

Значний потенціал при вирішенні питання формування підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання вбачаємо в застосуванні рольових і ділових ігор в процесі фахової підготовки. Інтерактивна сутність цього методу полягає в конструюванні різних ситуацій, властивих підприємницькому або освітньому середовищу, на підставі колективного аналізу вихідних даних і пошуку оптимальних способів розв'язання окресленої проблеми. Ігрова імітація справжніх подій, які можуть відбуватися за визначених обставин, дієва для посилення інтересу та поглиблення знань з теми, що вивчається, розвитку творчих здібностей, аналітичних навичок, підприємницького мислення, вміння вирішувати практичні завдання, застосовуючи набуті знання. Таким чином учасники гри усвідомлюють необхідність опанування нових знань через навчально-пізнавальну діяльність, отримують досвід рефлексії щодо своїх ідей і міркувань, розвивають навички ділової комунікації, командної роботи.

З метою підвищення якості правових знань майбутніх педагогів професійного навчання, зокрема тих, що знаходяться в полі організації та провадження законної підприємницької діяльності, на одному з практичних

занять дисципліни «Правознавство» пропонуємо провести ділову гру «Реєстрація ФОП» (див. додаток Г).

Метою ділової гри є посилення інтересу до підприємницької діяльності, усвідомлення простоти її узаконення на сучасний момент; закріплення правових знань про спрощену систему оподаткування фізосіб I – IV груп, особливості державної реєстрації фізичних осіб підприємців; розвиток здатностей самостійного визначення виду економічної діяльності, оформлення потрібної документації, навичок соціальної комунікації, підприємницьких якостей; виховання культури співпраці та самовираження.

Для підвищення ефективності освітнього процесу, створення умов, наближених до реальності, пропонуємо застосовувати комп'ютерну техніку навчального кабінету, індивідуальні гаджети, підключені до мережі Internet. Також проведення гри передбачає використання роздрукованих таблиць КВЕД, бланків заяв про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця, про обрання ФОП спрощеної системи оподаткування, зразки заяв на реєстрацію книги обліку доходів, копії запитів про отримання витягу з реєстру платників податку, витягів з реєстру платників податку.

Підготовка до ділової гри починається заздалегідь, коли студенти самостійно, виконуючи домашнє завдання, знайомляться з необхідною інформацією: про групи ФОП та законодавчі нормативи, які на них поширюються, про спрощені умови державної реєстрації фізосіб та послідовність її практичної реалізації.

Учасники ділової гри розподіляються на мікрогрупи, серед яких є консультанти (характеризують групи ФОП та правила їхнього оподаткування), державні реєстратори (виконують ролі фахівців виконкому міської ради, нотаріусів, представників акредитованого суб'єкта, фахівців відділення державної податкової інспекції, які перевіряють відповідність заповнення заяв існуючим вимогам), заявники (оформлюють за правилами необхідні «документи» для реєстрації своєї підприємницької діяльності).

Під час гри є альтернативна можливість скористуватися підготованими таблицями КВЕД, або електронним варіантом таблиць в Інтернеті. Немає

потреби надавати справжні особисті дані, можна вигадувати будь-які, це навіть посилить атмосферу невимушеності. На підсумковому етапі викладачем або компетентним журі оцінюються результати ділової гри за раніше визначеними і озвученими критеріями.

Широкі дидактичні можливості в контексті нашого дослідження створює використання в освітньому процесі ІКТ як одного з дієвих способів підвищення його ефективності через привабливість подачі матеріалу, посилення мотивації, забезпечення доступу до різноманітних джерел інформації, можливість диференціації завдань, розвитку творчості, здійснення та контролю самостійної роботи, урізноманітнення форм зворотного зв'язку.

Мультимедійні системи дозволяють зробити подачу навчального матеріалу максимально зручною і наочною, що стимулює інтерес до навчання і дозволяє усунути прогалини в знаннях, адже, за науковими даними, при аудіосприйнятті засвоюється тільки 12% інформації, при візуальному – близько 25%, а при аудіовізуальному осмислюється до 65% інформації. Візуалізація матеріалу поживляє його, сприяє конкретизації тих явищ і процесів, які неможливо продемонструвати іншими способами. Тому при проведенні лекцій бажано викладати матеріал у супроводі відеороликів, відеослайдів, фрагменти основних теоретичних положень подавати у вигляді схеми, таблиць, діаграм, графіків, математичних формул і моделей, розроблених з використанням прикладних програм.

При моделюванні навчально-виховної діяльності, спрямованої на формування підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання, необхідно включати елементи інформаційних технологій не тільки в тло лекційних, а й практичних занять та в процес самостійної роботи студентів. Наприклад, для демонстрації комп'ютерних презентацій, тестового опитування, пошуку інформації в Інтернеті та інших джерелах, написання навчальних звітів, доповідей, рекомендацій, підготовки виступу і під час самого виступу з використанням презентацій, для комп'ютерного відпрацювання практичних навичок підприємницького характеру за допомогою тренажера, опрацювання електронних підручників.

У розрізі окреслених задач продуктивним засобом контролю і оцінювання освітніх результатів вважаємо електронні тести і тестові завдання, що дозволяють здійснювати різні види контролю: вхідний, проміжний, рубіжний і підсумковий. Тести можуть проводитися як у режимі on-lain (на комп'ютері в інтерактивному режимі з автоматичним оцінюванням результату системою), так і в режимі off-lain (з використанням електронного варіанта тесту; оцінює і коментує викладач). Залежно від педагогічного завдання можуть бути реалізовані різні варіанти контролю: м'яке самотестування, жорстке самотестування, контрольне тестування. При м'якому самотестуванні передбачається можливість багаторазових відповідей на питання. При жорсткому самотестуванні для відповіді надається тільки одна спроба, але результат не повідомляється викладачу. Ці варіанти, як правило, передбачають можливість звернення до матеріалу посібника або інших джерел з метою кращого засвоєння знань.

Особливе місце в процесі формування підприємницької компетентності займають технології, що забезпечують активність і самостійність майбутніх педагогів професійного навчання. Прикладом активізуючої технології, заснованої на максимальній самостійності суб'єктів навчальної взаємодії, є проектне навчання. Проектна технологія, що базується на методиці співпраці, сприяє формуванню інтелектуальних, творчих і комунікативних умінь, а саме: генерувати ідеї; аналізувати інформацію; висувати альтернативи; обґрунтовувати і грамотно відстоювати власну думку; робити висновки; порівнювати і створювати подібне; продукувати нові цінності.

Робота над творчими проектами має організовуватись таким чином, щоб виконання завдання залежало не від лідера групи, а від кожного її члена, щоб всі учасники командної співпраці усвідомлювали причетність до справи, відчували важливість допомоги один одному. Необхідно акцентувати увагу на створенні комфортного психологічного клімату в робочій студентській групі, атмосфері взаєморозуміння і співтворчості всіх суб'єктів цієї діяльності. Виконання спільних проектів повинне розширювати індивідуальний досвід творчої діяльності кожного здобувача освіти.

Говорячи про формування значущих підприємницьких особистісно-ділових якостей майбутніх педагогів професійного навчання, необхідно враховувати, що виховання особистості підприємницького типу може здійснюватися тільки в умовах виконання або самої підприємницької діяльності, або в умовах, максимально наближених до неї. Включення студентів у активну, значиму для них діяльність, наближену до реалій сучасного бізнесу, сприяє засвоєнню ними соціально-підприємницького досвіду, розвитку важливих психічних функцій і здібностей, усвідомленню цінностей.

У якості ефективного метода організації творчої конструктивної діяльності підприємницького характеру майбутніх педагогів професійного навчання розглядаємо написання бізнес-планів. Висока самоорганізація під час такої діяльності, що проявляється в об'єднанні природних і розвинутих якостей, виявленні волі, інтелекту, дисциплінованості, здатностей комунікувати і приймати відповідальні рішення, є показником досягнення бажаних результатів у процесі формування всіх складових підприємницької компетентності.

Розробку бізнес-плану розглядаємо як певний підсумовуючий рефлексивно-оцінний етап, направлений на досягнення вищих рівнів сформованості всіх складових підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання через акумуляцію засвоєних економічно-правових, психологічних, соціологічних, інформаційних знань, активізації умінь і навиків продукування оригінальних ідей, планування, аналізування, конструювання, ринкових міні-досліджень, здійснення розрахунків, готовності реалізовувати теоретично обґрунтований задум на практиці.

Відповідальним етапом фахової підготовки майбутнього педагога професійного навчання є педагогічна практика, протягом якої комплексно всі функції потенційного освітянина. В ході безпосереднього спілкування зі здобувачами освіти, педагогічним колективом закладу перевіряється і вдосконалюється готовність студентів до самостійної професійної діяльності: апробовуються здатності вирішення педагогічних завдань, оцінюються здібності та професійні риси з точки зору відповідності їх сучасним вимогам.

Під час практики майбутній педагог закріплює і розширює набуті знання, творчо використовує їх в процесі навчально-виховної роботи з учнями ЗПТО, усвідомлює ступінь відповідальності за рівень своїх знань і вмінь, по-новому сприймає навчальний матеріал, починає зіставляти власні зусилля з реальними умовами і конкретними ситуаціями.

З огляду на зазначене вважаємо доцільним удосконалити завдання педагогічної практики такими:

- планувати навчальні заняття з учнями ЗПТО, враховуючи необхідність формування в них підприємницької компетентності;
- у зміст освітнього процесу включати ситуації, пов'язані з реальною підприємницькою діяльністю, для розв'язання яких потрібно розширювати і поглиблювати програмні знання;
- посилювати навчально-пізнавальний інтерес та позитивну мотивацію майбутніх кваліфікованих робітників до оволодіння основами підприємницької діяльності;
- розвивати творче мислення здобувачів освіти як важливої складової підприємницької компетентності засобами оптимального поєднання традиційної та інтерактивної методики навчання;
- інтегрувати в педагогічний процес проектну діяльність з метою розвитку в учнів ЗПТО підприємницьких здібностей і здатностей;
- сприяти розвитку ініціативності, самостійності та підприємливості майбутніх кваліфікованих робітників у процесі позанавчальної діяльності;
- базуючись на здобутих знаннях, сформованих уміннях і здатностях проектувати особисту модель педагогічної діяльності з урахуванням значущості питання розвитку підприємницької компетентності в учнів ЗПТО.

Отже, розроблену нами методику вважаємо дієвою складовою багатогранного процесу фахової підготовки майбутніх педагогів професійного навчання в контексті реалізації освітніх завдань, спрямованих на формування в них підприємницької компетентності.

2.3. Експериментальна перевірка ефективності методики формування підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання

Результати дослідження з використанням теоретичних методів (аналізу психолого-педагогічних, економічних, навчально-методичних джерел, законодавчих і нормативних документів, систематизації та узагальнення проаналізованих теоретичних джерел та передового педагогічного досвіду з проблеми дослідження) дали підстави визначити основні положення, з'ясувати стан розробленості проблеми щодо необхідності формувати підприємницьку компетентність у молоді, зокрема в майбутніх педагогів професійного навчання, які, вчасно та ефективно реагуючи на соціально-економічні виклики суспільства, мають бути здатними розвивати підприємницьку компетентність у майбутніх кваліфікованих робітників. Значущість проблеми сфокусувала наше дослідження на визначення та розв'язання комплексу завдань, одним з яких стало розроблення та обґрунтування методики формування підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання в процесі фахової підготовки.

Практичну частину дослідження було здійснено з використанням емпіричних методів, передусім анкетування, тестування, бесіди, педагогічного спостереження для виявлення чинників, що впливають на перебіг досліджуваного процесу. З метою перевірки коректності та справедливості сформульованих теоретичних положень, ефективності розробленої методики формування підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання організували і провели педагогічний експеримент як центральний елемент дослідно-експериментальної роботи.

В експерименті дослідники вбачають науково організоване спостереження, дослід, що здійснюється в реальних умовах, з урахуванням яких аналізується перебіг цього спостереження (дослід), за необхідності вносяться певні корективи для його точного відтворення у визначених умовах. Провідною рисою експерименту є активність дослідника, спрямована на керування досліджуваним явищем або процесом. Експеримент розглядають як

загальноемпіричний метод дослідження, критерій правдивості гіпотез і теорій, незамінне джерело пізнання і **[Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 67]**.

Основною закономірністю експерименту вважають зміну одного визначеного чинника за умов статичності всіх інших, підконтрольних йому, що обов'язково має проявлятися в кожній дослідницькій процедурі. Для того, щоб перевірити вплив іншого чинника, слід ретельно організувати і провести подальшу дослідницьку процедуру, в якій можна спостерігати зміну цього чинника при незмінній позиції інших, контрольованих ним чинників **[Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 102]**.

На думку С. Гончаренка, при підготовці до наукового дослідження дослідник як головний суб'єкт педагогічного експерименту має ретельно проаналізувати всі існуючі сучасні методи, накопичуючи таким чином специфічний емпіричний матеріал, який ляже в основу наукового пошуку для забезпечення переходу «від спостереження до глибокого пізнання суті явищ і вироблення практичних рекомендацій» **[Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 178]**.

Упровадження педагогічного експерименту передбачає послідовну реалізацію таких дій: визначається об'єкт дослідження; створюються потрібні умови; здійснюється суттєвий вплив на умови або об'єкт дослідження; із використанням спеціальних технічних приладів фіксуються результати спостереження та вимірювання. Для досягнення високої ефективності експериментального дослідження необхідно задіяти комплекс заходів, спрямованих на оптимізацію витрат і скорочення термінів його проведення **[Ошибка! Источник ссылки не найден., с. 67-68]**.

Мета нашого педагогічного експерименту полягала у перевірці дієвості методики формування підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання під час фахової підготовки.

На початку експерименту сформулювали *гіпотезу* – достатній рівень сформованості підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання буде досягнуто, якщо у процесі фахової підготовки забезпечити:

- посилення позитивної мотивації майбутніх педагогів професійного навчання до підприємницької діяльності та формування підприємницької компетентності в майбутніх кваліфікованих робітників;
- використання форм і методів інтерактивного навчання для формування комплексних знань економіко-правового, психологічного, методичного характеру, необхідних як для здійснення підприємницької діяльності, так і для формування підприємницької компетентності в учнів ЗПТО;
- активне включення інформаційно-комунікативних технологій в освітній процес, зорієнтований на розвиток усіх складових підприємницької компетентності;
- впровадження методу проєктів для розвитку творчих здібностей, ініціативності, самостійності, формування пошуково-аналітичних, організаційних, комунікативних вмінь;
- удосконалення програми педагогічної практики майбутніх педагогів професійного навчання з урахуванням необхідності формування в них підприємницької компетентності.

В якості залежної змінної експерименту визначили рівень підприємницької компетентності майбутніх педагогів професійного навчання. Незалежна змінна (експериментальний чинник) – методика організації навчально-пізнавальної діяльності здобувачів освіти, що інтегрує проблемно-пізнавальні, групові або індивідуальні, творчі, самостійні види роботи, спрямовані на формування підприємницької компетентності майбутніх педагогів професійного навчання.

Поетапне проведення експерименту передбачало на першому, констатувальному, етапі діагностику рівня сформованості підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання, студентів бакалаврату, за ціннісно-мотиваційним, когнітивним, діяльнісним, емоційно-вольовим критеріями із використанням авторського комплексного опитувальника. Результати і хід процесу діагностування описано в підрозділі 2.1.

Підсумки констатувального етапу педагогічного експерименту стали відправною точкою для розроблення теоретико-методичних положень, на

підставі яких провели формувальний етап за участю 38 студентів двох навчальних груп факультету технологічної і професійної освіти Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка: 23 б – Пр (М) (експериментальна група) і 23 а – Пр (М) (контрольна група).

Формувальний етап експерименту проводився під час педагогічної (магістерської) практики з використанням елементів розробленої методики формування підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання (розглянуто в підрозділі 2.2).

З метою посилення мотиваційної сфери зі студентами 23 б – Пр (М) було організовано перегляд документального фільму «Реальні гроші», створеного на основі міркувань про підприємництво бізнес-лідерів різних компаній (від такої, що інформує суспільство про харчові добавки та речовини, до ритейлера футболок, засновника стійкої бізнес-моделі), які досягли успіху в своїй діяльності після того, як стали більш соціально активними. Після перегляду фільму організували диспут, у ході якого піднімали і обговорювали питання про визначення справжньої цінності продукції, моральні характеристики сучасного підприємця, про чинники, які суттєво впливають на створення бізнесу та досягнення успіху. Слід зазначити, що полеміка відбулася в доброзичливій атмосфері поваги до думок і висловлювань опонентів.

Збільшенню пізнавального інтересу сприяла зустріч з власником місцевої піцерії. Молодий успішний підприємець Олександр розповів про особливості своєї справи, окресливши перспективи та зосередившись на деяких несприятливих моментах для українського малого підприємництва, зокрема в умовах карантинних обмежень. Під час спілкування студенти цікавилися специфікою створення бізнесу, фінансовим аспектом його підтримання, питаннями прибутковості, попиту і конкуренції, мінімізації ризиків.

Отримавши завдання для самостійної роботи, здобувачі освіти розподілились на міні-групи і підготували презентації для ознайомлення аудиторії з креативними ідеями стартапів, з історіями успіху відомих підприємців, із педагогічним досвідом підприємницької підготовки молоді в розвинутих країнах світу. Перегляд презентацій закінчився обговоренням

ключових моментів щодо превалюючої важливості оригінальної, привабливої ідеї для започаткування сучасного малого підприємства, значного впливу підприємницької діяльності на всі сфери життєдіяльності в умовах ринкової економіки, непересічної значимості підприємницької компетентності суб'єкта соціально-економічних перетворень.

Важливим узагальнюючим видом діяльності стала проектна робота, спрямована на розробку бізнес-планів. Зважаючи на те, що майбутня фахова діяльність майбутніх педагогів професійного навчання не напряму пов'язана з підприємництвом, ми не ставили за мету написання розгорнутого економічно обґрунтованого бізнес-проекту. Натомість оцінювали кінцеві результати за такими критеріями: наявність цікавої оригінальної ідеї, обумовленої потребами ринку; економічність та можливість практичної реалізації; прибутковість або соціальна значимість проекту; екологічні наслідки від впровадження ідеї. Для написання бізнес-планів студенти розподілились на малі групи. Учасники кожної творчої групи спільно опрацьовували інформацію, продукували ідеї, оформлювали результати з використанням можливостей комп'ютерної техніки та інформаційних технологій.

Контрольний етап експерименту організували і провели для визначення підсумкових результатів експериментальної та контрольної груп з метою виявлення ступеня ефективності задіяних форм, методів і прийомів навчально-виховної діяльності на формування всіх складових підприємницької компетентності майбутніх педагогів професійного навчання.

Так, за ціннісно-мотиваційний критерієм, різниця між показниками вказує на відчутне посилення у студентів експериментальної групи позитивної мотивації до підприємницької діяльності та формування підприємницької компетентності в учнів ЗПТО, усвідомлення значущості підприємництва і високої міри соціальної відповідальності за наслідки самостійної господарської діяльності (див. рис. 2.1).

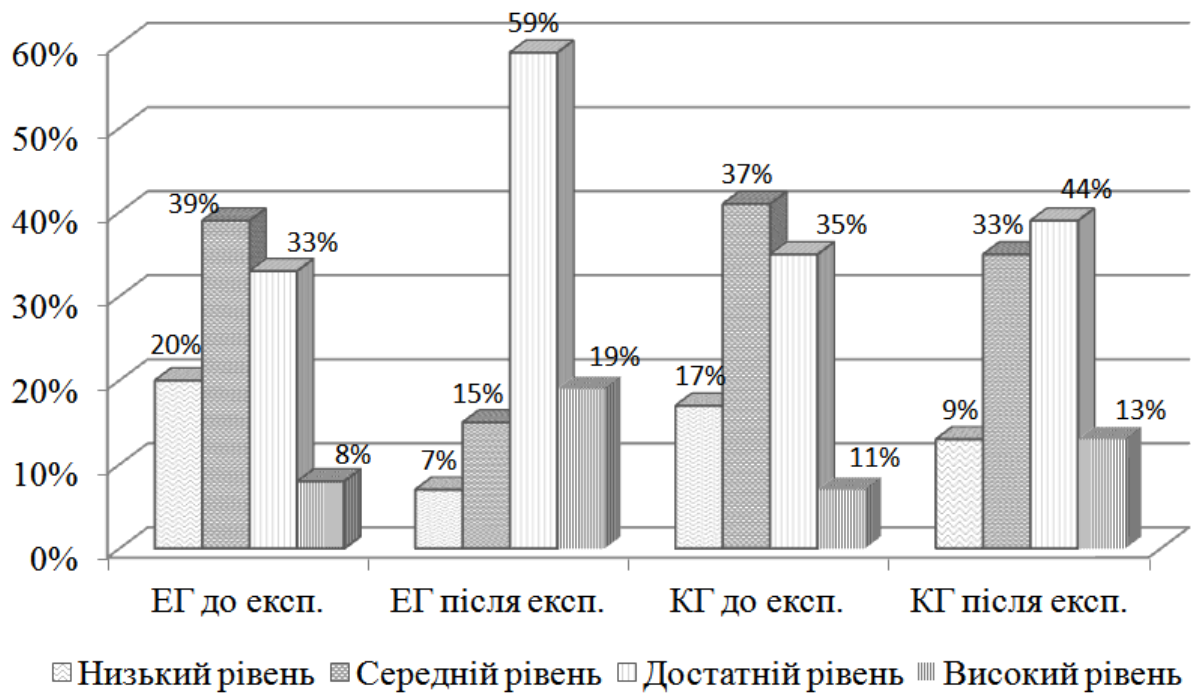

Рис. 2.1. Динаміка рівнів сформованості підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання за ціннісно-мотиваційним критерієм

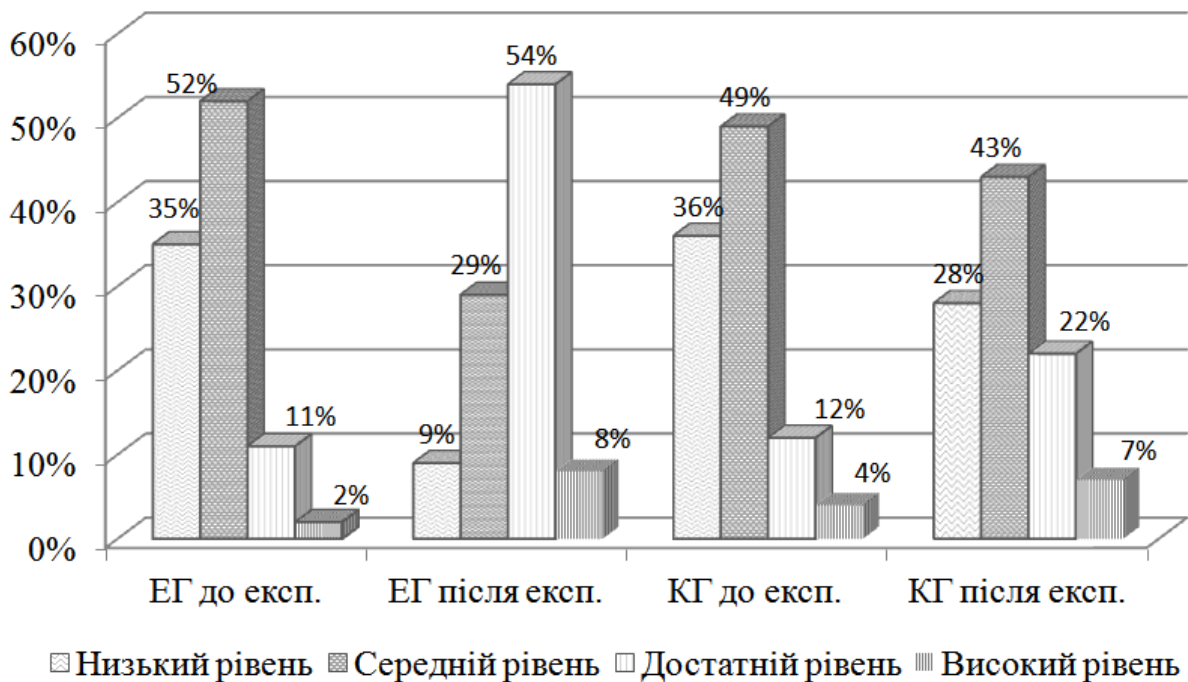

Рис. 2.2. Динаміка рівнів сформованості підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання за когнітивним критерієм

Зміни за когнітивним критерієм засвідчують значне збільшення кількості здобувачів освіти, які на достатньому та високому рівні засвоїли інтегровані

знання підприємницького характеру, мають цілісно-комплексні уявлення про методи, прийоми, організаційні форми навчання учнів ЗПТО підприємництву (див. рис. 2.2).

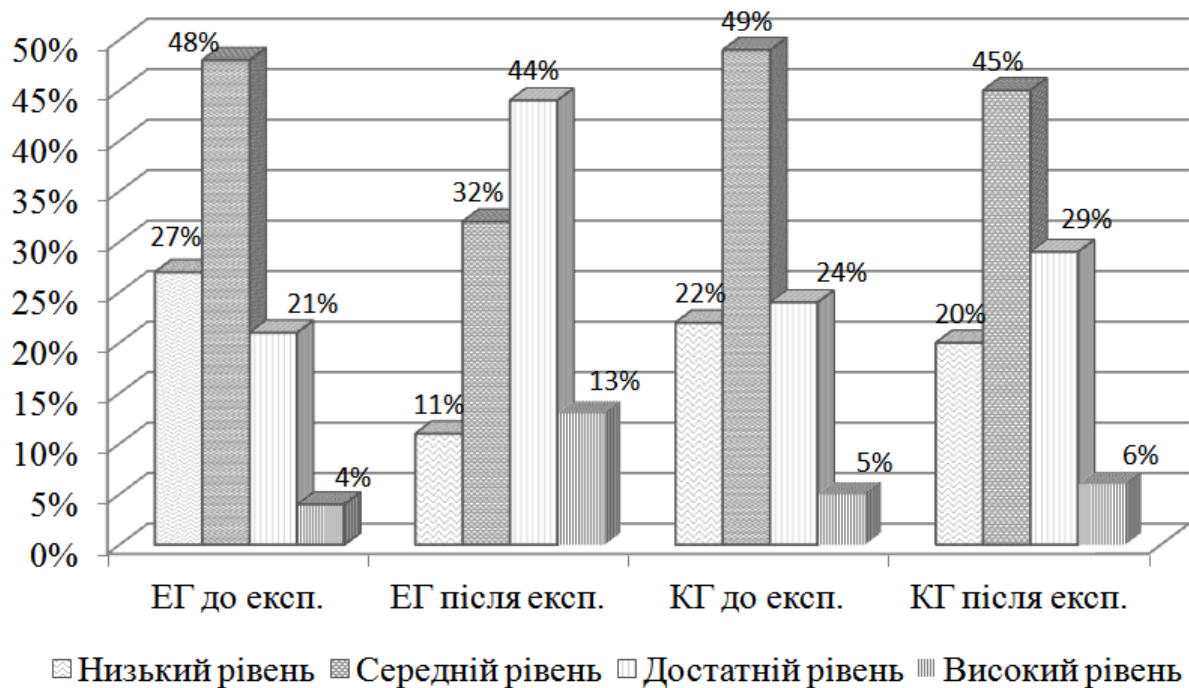

Рис. 2.3. Динаміка рівнів сформованості підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання за діяльнісним критерієм

За діяльнісним критерієм констатуємо зміну показників у бік зменшення низького і середнього рівнів та збільшення достатнього і високого рівнів (див. рис. 2.3). Отримані показники якісно характеризуються сформованістю у переважної більшості здобувачів освіти аналітичних здатностей до збору та обробки інформації, важливої для успішного здійснення підприємницької діяльності, проєктних та комунікативних умінь.

Аналіз підсумків контрольної перевірки також дав можливість зафіксувати значне покращення показників сформованості емоційно-вольового компонента підприємницької компетентності у студентів експериментальної групи (див. рис. 2.4).

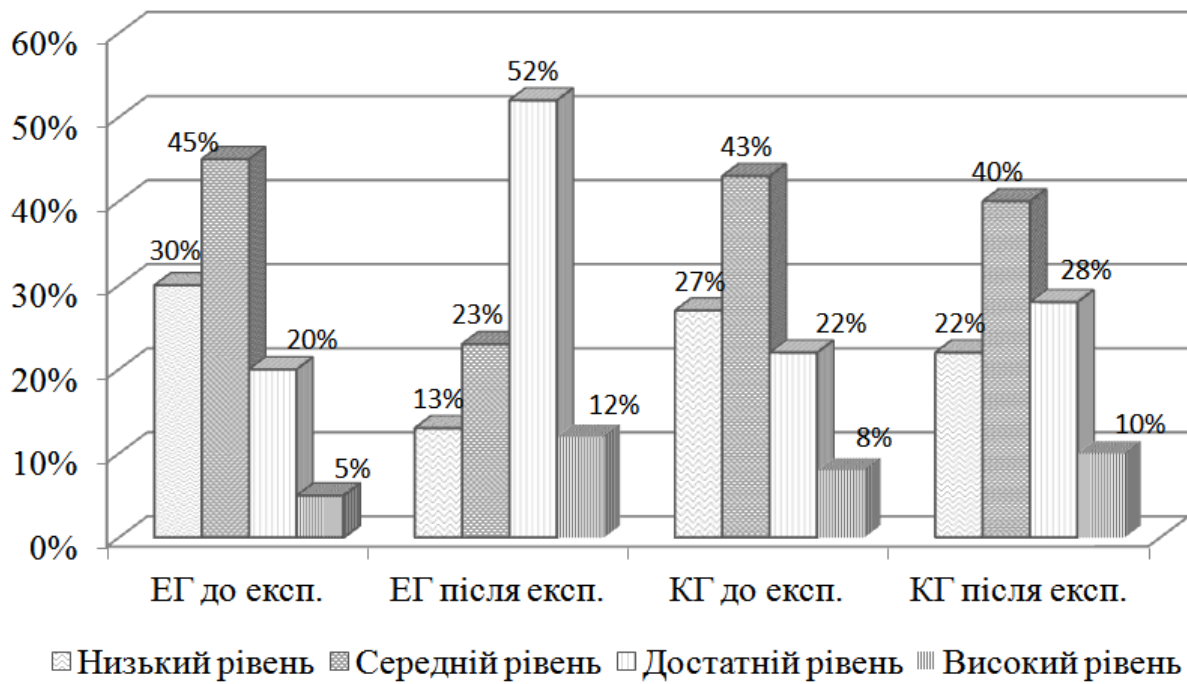

Рис. 2.4. Динаміка рівнів сформованості підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання за емоційно-вольовим критерієм

На підставі аналізу кінцевих результатів дослідження дійшли висновків про кількісне і якісне покращення результатів експериментальної групи. Зокрема чітко проявилася зміна показників низького та середнього рівнів у бік зменшення, в той час як суттєво збільшився відсоток студентів, які за ціннісно-мотиваційним, когнітивним, діяльнісним та емоційно-вольовим критеріями досягли достатнього та високого рівнів. Для порівняння, суттєвої різниці між даними, що описують рівні сформованості компонентів підприємницької компетентності на початок і на кінець експерименту, в контрольній групі виявлено не було.

Достовірність отриманих даних перевірили за критерієм узгодженості (χ^2), який розраховували за формулою:

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^n \left[\frac{(f'_{E} - f'_{K})^2}{f'_{K}} \right]$$

Згідно з висунутою нульовою гіпотезою, відмінність між показниками експериментальної та контрольної груп можна вважати несуттєвою. За альтернативною гіпотезою, застосована методика формування підприємницької

компетентності майбутніх педагогів професійного навчання виявляється ефективною.

Математичні розрахунки підсумків експерименту дали такі результати: за ціннісно-мотиваційним критерієм $\chi^2 = 26,72$; за когнітивним – $\chi^2 = 59,17$; за діяльнісним критерієм $\chi^2 = 19,48$; за емоційно-вольовим – $\chi^2 = 24,36$. При порівнянні отриманих даних з табличним (11,3 для $n = 4$, з достовірністю 99%) з'ясовано, що за всіма критеріями $\chi^2_{\text{спост.}} > \chi^2_{\text{критич.}}$, з можливістю помилки $\alpha \leq 0,01$. Це дає підстави відкинути нульову гіпотезу на користь альтернативної.

Отже, проаналізовані результати контрольного етапу педагогічного експерименту засвідчують дієвість розробленої методики формування підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання.

Висновки до розділу 2

Зважаючи на важливість процесу діагностування під час проведення педагогічного дослідження, з урахуванням структури підприємницької компетентності майбутніх педагогів професійного навчання, для порівняння поточних результатів бажаним визначено критерії сформованості означеної компетентності, що відповідають її компонентам: ціннісно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, емоційно-вольовий. Сформульовано зміст показників, якими конкретизовано критерії.

Установлено та охарактеризовано за кожним критерієм високий, достатній, середній і низький рівні сформованості підприємницької компетентності майбутніх фахівців.

Для практичної реалізації етапу педагогічного діагностування розроблено комплексний опитувальник, який складається з чотирьох частин, відповідно до структури підприємницької компетентності. На його основі здійснено констатувальний етап педагогічного експерименту та визначено рівні сформованості підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання за кожним із чотирьох критеріїв.

З метою формування підприємницьких установок, якостей та здатностей особистості як складного багатокомпонентного процесу розроблено методику, яка складається із взаємопов'язаних компонентів, упорядкованих по відношенню один до одного, і характеризуються єдністю цілей, теоретико-методологічних підходів, змісту, організаційних форм, методів, засобів і технологій інтерактивного навчання.

З метою комплексного розв'язання поставлених задач пропонуємо:

- розширяти кругозір здобувачів освіти цікавою актуальною інформацією про нові види підприємництва, зокрема соціального;
- ініціювати створення навчальних проєктів, для розробки яких знадобиться інформація про шляхи досягнення успіху найвідомішими підприємцями сучасності та минулого;
- долучати здобувачів освіти до віртуальних виставок-презентацій про підприємницькі ідеї, що змінили світ;
- ознайомлення майбутніх педагогів професійного навчання з педагогічним досвідом розвинутих країн світу;
- періодично організовувати зустрічі з успішними підприємцями свого регіону або екскурсії на приватні підприємства в рамках позанавчальної роботи;
- в зміст дисциплін «Економіка і організація виробництва», «Основи фермерського господарства» інтегрувати теми, що розкривають сутність, умови та принципи здійснення підприємницької діяльності, основи технології створення власного бізнесу в Україні, зокрема написання бізнес-плану;
- при вивченні дисципліни «Методика професійного навчання» акцентувати увагу на значущості формування підприємницької компетентності в учнів ЗПТО;
- застосовувати різні форми організації навчальної діяльності: індивідуальну, групову, фронтальну, колективну, парну, що дає можливість майбутнім фахівцям виробляти навички співпраці, міжособистісного спілкування;

- застосовувати інтерактивні методи і прийоми під час лекцій та практичних занять;
- зміцнювати зв'язки між теоретичною підготовкою і практичним застосуванням набутих знань підприємницького спрямування, залучаючи майбутніх фахівців до участі в диспутах, дебатах, круглих столах;
- на практичних заняттях з психології (психології праці в галузі) проводити тренінги з метою розвитку підприємницьких якостей і здатностей, зокрема навичок ділової комунікації;
- допомагати здобувачам освіти набувати досвід, наблизений до досвіду реальної підприємницької практики та педагогічної діяльності, через організацію рольових і ділових ігор;
- сприяти розвитку творчих здібностей, ініціативності, самостійності, формувати пошуково-аналітичні, організаційні, комунікативні вміння, впроваджуючи метод проєктів, зокрема в процесі вивчення «Інформатики»;
- створювати сприятливу морально-психологічну атмосферу, зважаючи на індивідуальні особливості всіх учасників суб'єкт-суб'єктної взаємодії та особистий досвід майбутніх фахівців;
- розширити перелік завдань педагогічної практики в контексті реалізації мети нашого дослідження.

На підставі розроблених положень провели формувальний етап експерименту, в якому взяли участь студенти бакалаврату спеціальності 015.18 Професійна освіта (Технологія виробництва і переробки продуктів сільського господарства) Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка.

Розглянуто процес реалізації формувального етапу експерименту із застосуванням розробленої методики, описано особливості його перебігу. В ході контрольного етапу педагогічного експерименту визначено рівні сформованості підприємницької компетентності у педагогів професійного навчання експериментальної та контрольної груп.

Аналіз отриманих даних дає підстави констатувати істотне покращення результатів експериментальної групи. Зокрема акцентуємо увагу на зменшенні

показників низького та середнього рівнів на фоні збільшення відсотка здобувачів освіти, які досягли достатнього та високого рівнів за всіма критеріями. Водночас показники рівнів сформованості контрольної групи суттєво не змінилися.

Статистичну достовірність результатів підсумкового етапу експерименту перевірено обрахуванням критерію узгодженості χ^2 . За всіма компонентами виявлено суттєву різницю.

Здійснений педагогічний експеримент дозволив визначити практичну цінність і дієвість розробленої методики формування підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання під час фахової підготовки.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У магістерському дослідженні теоретично обґрунтовано і практично розв'язано актуальне наукове завдання щодо формування підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання. На основі результатів проведеного дослідження сформульовано такі висновки.

1. На основі аналізу проблеми формування підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання під час фахової підготовки визначено недостатню її розробленість. З'ясовано ступінь значущості підприємницької підготовки молоді та встановлено місце педагогів професійного навчання в цьому процесі. На підставі проаналізованої наукової та нормативно-законодавчої джерельної бази доведено здатність майбутніх педагогів професійного навчання зі сформованою підприємницькою компетентністю формувати означену компетентність в учнів ЗПТО.

2. Уточнено зміст підприємницької компетентності педагогів професійного навчання як динамічної комбінації знань економічного і правового характеру, мотиваційних установок, практичних здатностей, системи цінностей, особистісних підприємницьких характеристик, необхідних як для здійснення підприємницької діяльності, так і для формування підприємницької компетентності в здобувачів професійно-технічної освіти. Визначено структуру означеної компетентності: ціннісно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, емоційно-вольовий компоненти.

3. З урахуванням структури підприємницької компетентності педагогів професійного навчання розроблено критерії оцінювання (ціннісно-мотиваційний, когнітивний, діяльнісний, емоційно-вольовий) та показники рівнів сформованості (високого, достатнього, середнього, низького) підприємницької компетентності майбутніх педагогів професійного навчання.

4. Розроблено методичні рекомендації щодо формування підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання у процесі фахової підготовки, які передбачають комплексне використання традиційних та інноваційних форм, методів і прийомів навчання, зокрема

інтерактивних, для формування всіх компонентів зазначеної компетентності.

5. Експериментально перевірено ефективність методики формування підприємницької компетентності в майбутніх педагогів професійного навчання у процесі фахової підготовки.

Результати використання формувальної методики засвідчують відчутне зростання частки здобувачів освіти з високим і середнім рівнем сформованості всіх компонентів підприємницької компетентності в експериментальній групі з одночасними несуттєвими змінами в показниках контрольної групи. Відповідність отриманих даних педагогічного експерименту перевірена за критерієм узгодженості Пірсона.

Результати проведеного дослідження дають підстави вважати, що визначені завдання реалізовано, мета досягнута.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балакірева О.М. Розвиток підприємництва в Україні: інституційне середовище та громадська думка населення. *Економіка і прогнозування*. 2015. № 2. С. 7-24.
2. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України: Історія. Теорія: Підручник для студ., аспір. та молодих викладачів навч. закладів. Київ, 1998. 560 с.
3. Авраменко О. Системний підхід як необхідна умова якості технологічної освіти / О. Авраменко // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету ім. П. Тичини [гол. ред. М. Т. Мартинюк]. – Умань: ПП Жовтий О. О., 2012. – Ч. 2. – С. 9–18.
4. Бабкіна Т. А., Гнатюк О. В. *Методичні основи розвитку комунікативної компетентності студентів* – Львів: ЛНУ, 2018. – 134 с.
5. Бондаренко Л. *Психологічні аспекти професійної освіти* – К., 2016. – 142 с.
6. Бондаренко П. *Організація навчального процесу у ВНЗ* – Київ: Центр освітніх технологій, 2016. – 204 с.
7. Бурман Л. В. *Дидактичні умови формування діалогічних умінь у студентів вищих навчальних педагогічних закладів* : автореф. дис. ... канд. пед. наук. – Кривий Ріг, 2000. – 21 с.
8. Буряк І. *Психологія навчання у вищій школі* – Київ: Агенція, 2014. – 232 с.
9. Верховна Рада України. *Закон № 38–39, ст. 380 «Про освіту»* (2017, Верес. 05). – [Електронний ресурс]. – Доступно: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
10. Винославська О. В., Бреусенко О. А. *Психологія : навч. посіб.* – К.: Фірма «ІНКОС», 2005. – 352 с.

11. Вища освіта України: стан та проблеми / І. Б. Жилияєв, В. В. Ковтунець, М. В. Сьомкін. – К. : Науково-дослідний інститут інформатики і права НАПрН України, Інститут вищої освіти НАПН України, 2015. – 96 с.
12. Гончаренко С. У. *Український педагогічний словник*. – К., 1997. – 375 с.
13. Грицак І. *Теорія і практика професійної освіти в Україні* – Київ: Вища школа, 2015. – 320 с.
14. Гуменюк С. *Соціально-педагогічна робота у професійній освіті* – К.: Вища школа, 2016. – 240 с.
15. Гуренко О. *Соціально-педагогічна робота в полікультурному суспільстві: навч. посібн.* – Донецька: Ландон-XXI, 2014. – 480 с.
16. Державний класифікатор професій ДК 003: 2010. Держспоживстандарт України. Київ : Соцінформ, 2010. 610 с.
17. Державний стандарт професійно-технічної освіти ДСПТО ДСПТО 7231.G0.50.20-2014 для підготовки робітників з професії слюсар з ремонту автомобілів 2-го розряд.
18. Десятов Т. Професійні стандарти – основа формування галузевої рамки кваліфікації Проф.-техн. освіта. 2009. № 2. С. 5–7.
19. Діденко О. *Педагогічні технології професійного навчання* – К.: Центр навчальної літератури, 2016. – 276 с.
20. Дорогих Р. *Моделювання педагогічних ситуацій у процесі формування професійних якостей майбутніх учителів* // Рідна школа, 2006. – № 6. – С. 7–9.
21. Дробязко Ю. І. *Співробітництво викладача і студента в процесі формування комунікативних умінь та навичок* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://confesp.fl.kpi.ua/ru/node/1058>
22. Закон України «Про освіту». Освіта України. Нормативно-правові документи. Київ : Міленіум, 2001. С. 11–38.
23. Зозульов О. В., Левченко М. *Формування омніканальної збутової стратегії підприємства* // Економічний вісник НТУУ «КПІ». – 2016. – № 13. – С. 361-368. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evntukpi_2016_13_54

24. Іваненко М. *Сучасні методи формування комунікативної компетентності* – Львів, 2017. – 170 с.
25. Ковальчук В. І. *Методика викладання у вищих навчальних закладах: практикум* – Київ: Міленіум, 2017. – 428 с.
26. Ковальчук В. І. *Методичні рекомендації щодо застосування ігрових технологій у навчанні* – Київ: Видавничо-редакційний відділ НУБіП України, 2017. – 56 с.
27. Ковальчук В. І. *Розвиток професійної компетентності та комунікативних умінь у студентів професійної освіти* – Київ, 2018. – 220 с.
28. Ковальчук В. І. *Створення сприятливого навчального середовища. Тренінги* – К., 2011. – 128 с.
29. Ковальчук В. І. *Технологія навчання дорослих на основі особистісно орієнтованого підходу: тренінг* – 2-е вид. – К. : Шк. світ, 2011. – 128 с.
30. Ковальчук В. *Тренінги розвитку комунікативних умінь студентів* – Київ: Школа світ, 2015. – 112 с.
31. Костенко О. *Методичні рекомендації щодо проведення тренінгів у ВНЗ* – Львів, 2017. – 112 с.
32. Коцюбинська Н. *Формування професійної компетентності у студентів ВНЗ* – Львів: СПОЛОМ, 2017. – 184 с.
33. Кравченко О. *Компетентнісний підхід у професійній освіті* – Харків: Прапор, 2016. – 200 с.
34. Литвиненко Н. *Інноваційні технології у професійній освіті* – Київ: Видавництво Ліра, 2016. – 195 с.
35. М. Ушаков *Що таке мультиканальність, омніканальність, крос-канальність, крос-девайс* [Електронний ресурс]. – MARKETER.UA, 2019. – URL: <https://marketer.ua/ua/multichannel-omnichannel-cross-channel-cross-device/>
36. Майбутнє ринку праці: Протиборство тенденцій, які будуть формувати робоче середовище в 2030 році [Електронний ресурс] // PwC Україна,

2017. – Доступно: <https://www.pwc.com/ua/uk/survey/2018/workforce-of-the-future.html>
37. Мельник В. *Інноваційні методи навчання у професійній освіті* – Харків: Основа, 2017. – 198 с.
38. Миронова Н. *Бумери, міленіали, покоління Z – хто це?* URL: <https://life.pravda.com.ua/society/2020/02/9/239843/>
39. Мося І. А. Розвиток самоосвітньої компетентності учнів професійнотехнічних навчальних закладів у процесі загальноосвітньої підготовки : метод.реком. Київ : Інститут ПТТО НАПН України, 2013. 49 с.
40. Національний класифікатор України: класифікатор професій ДК 003 : 2010: офіційне видання. К. : Соцінформ. 746 с.
41. Павленко С. *Професійна освіта: сучасні тенденції та виклики* – К.: Ліра-К, 2016. – 210 с.
42. Плахотнюк В. *Управління навчальним процесом у ВНЗ* – Київ: Академія, 2015. – 188 с.
43. Про затвердження Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту) від 20 січня 1998 р. № 65 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/65-98-п3>. (Дата звернення: 15.09.2020)
44. Професійний стандарт «ППН». URL: <file:///D:/Documents/Downloads/1182%20%D0%9F%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%B3%D0%BE%D0%B3%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B5%D1%81%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BD%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F.pdf>
45. Розвиток // *Великий тлумачний словник сучасної української мови* / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : Перун, 2005.
46. Романенко В. *Мотивація у професійній освіті* – Львів: Світ знань, 2015. – 144 с.
47. Романова І. *Методи розвитку комунікативної компетентності у студентів* – Київ: Абрис, 2017. – 180 с.

- 48.Савенкова Л. О. *Педагогічне спілкування : навч. посіб.* – К. : КДЕУ, 1997. – 140 с.
- 49.Савченко Л. *Розвиток професійних компетентностей у студентів ВНЗ* – Харків: Ранок, 2017. – 180 с.
- 50.Семененко М. *Педагогічна майстерність викладача в професійній освіті* – Харків: Ранок, 2017. – 196 с.
- 51.Семенюк М. *Готовність до спілкування* // Шкільний світ. – 2002. – 27 (141). – С. 2-3.
- 52.*Соціолого-педагогічний словник* / за ред. В. В. Радула. – К. : «ЕкОб», 2004.
- 53.Стець Н. *Коротко про теорію поколінь.* URL: <http://iqholding.com.ua/articles/korotko-pro-teoriyu-pokolin>
- 54.*Сучасний тлумачний словник української мови : 60 000 слів* / За ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубічинського. – Харків : ШКОЛА, 2009. – 832 с.
- 55.Функції комунікації. URL: <http://ilt.multycourse.com.ua/ua/page/22/8i#2>
- 56.Хом'як А. П. *Педагогічні технології формування комунікативної компетентності старшокласників у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу* : автореф. дис. ... канд. пед. наук. – К., 2010. – 20 с.
- 57.Шаповал О. *Психологія професійної діяльності викладача* – Харків: Основа, 2016. – 196 с.
- 58.Шевченко О. *Методи навчання дорослих: теорія та практика* – К.: Абрис, 2016. – 256 с.
- 59.Щербак О. І. *Професійно-педагогічна освіта: теорія і практика* : [монографія] / О. І. Щербак ; [за ред. Н. Г. Ничкало]. – К. : Наук світ, 2010. – 279 с.
- 60.Яцик М. Р. *Формування професійної компетентності майбутніх магістрів з менеджменту економічної безпеки у процесі фахової підготовки* : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Хмельницький національний університет, 2016. 392 с.

61. Яцюк Г. *Особливості комунікативної ситуації у телевізійному жанрі ток-шоу* // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. – Іноземна філологія. – 2005. – № 39. – С. 30–32.